

Economisch-Statistische Berichten

UITGAVE VAN DE STICHTING HET NEDERLANDS ECONOMISCH INSTITUUT

25 FEBRUARI 1970

55e JAARGANG

No. 2735

Moeizaam karwei

Op dit moment wordt al weer hard gewerkt aan de Rijksbegroting voor 1971. Het zal ongetwijfeld een nog moeizamer karwei worden dan in vorige jaren. In de eerste plaats omdat de stijging van de overheidsuitgaven achter moet blijven bij die van de jaren '68, '69 en '70. De minister van Financiën is namelijk vastbesloten zich voor de kabinetsperiode *als geheel* te houden aan het structurele begrotingskader volgens de Zijlstra-norm. Deze norm is in de eerste twee jaar overschreden; hetzelfde staat naar alle waarschijnlijkheid ook in 1970 te gebeuren. Het jaar 1971 moet derhalve compensatie bieden. Welbeschouwd een absurde situatie: „omdat het 1971 is” lijkt geen sterk argument om claims op nieuwe of additionele overheidsvoorzieningen (onverschillig of ze al dan niet gerechtvaardigd zijn) naast zich neer te leggen. Meer dan ooit wreekt zich hier het ontbreken van een overheidsbudgettering op langere termijn. Een beetje triest eigenlijk voor deze minister, die moet constateren dat zijn inspanningen om tot een programmering op een wat langere termijn dan vier jaar te geraken door de praktijk van alledag worden gefrustreerd.

Moeizaam wordt het karwei in de tweede plaats omdat de genoemde claims zich in steeds groter aantal en omvang aandienen. De tijd lijkt niet ver meer, dat alleen reeds voor het begrotingshoofdstuk Onderwijs en Wetenschappen net zo veel zal moeten worden uitgetrokken als vijf jaar eerder voor de gehele Rijksbegroting. Maar behalve onderwijs geraken ook andere overheidsvoorzieningen in een stroomversnelling; op zichzelf niet zo'n ramp als andere maar wat zouden achterblijven. Maar dat is in onvoldoende mate het geval. De marges voor verlaging, althans relatief achterblijven, zijn minimaal. Vele taken liggen voor jaren vast of vertonen een autonome groei, die heel bezwaarlijk in te perken is.

Vertonen *bestaande* taken al hetzij een dynamische groei, dan wel de onmogelijkheid op redelijke schaal te worden ingetoond, er dienen zich ook *nieuwe* taken aan.

Het is niet gewaagd om te voorspellen dat de jaren '70 een sterke groei te zien zullen geven van technologische „ontwikkelingshulp” in eigen land en uitgebreide steun aan bedrijfstakken, die aan herstructurering toe zijn. Daarnaast zullen investeringen in leefbaarheid, ter handhaving van een redelijk peil van milieuhygiëne en van het ecologisch evenwicht, de overheid vele miljoenen gaan kosten.

Waar moet dat geld vandaan komen? Het ziet er niet naar uit dat aan de belastingkant nog veel te doen valt. Eén promille meer vermogensbelasting zet macro-economisch niet veel zoden aan de dijk. En marge, op het stuk bijv. van de forfaits, is misschien ook nog wat via de inkomstenbelasting binnen te halen, doch ook dit zal niet meer dan een druppel op een gloeiende plaat zijn. En voor wat de niet-belastingopbrengsten betreft, steeds meer wordt invoering van het marktmechanisme voor sommige, individueel toe te rekenen, overheidsgoederen en -diensten bepleit. Maar ook hiervan mogen geen honderden miljoenen aan meeropbrengsten worden verwacht.

Sommigen zien wonderwel veel in bezuiniging op de departementen door middel van een betere efficiëntie. Ook hier valt minder te realiseren dan menige „staatsruif”-roeper schijnt te menen. De *kleine* efficiëntie wordt vrij nauwgezet bewaakt door organisatiedeskundigen, van binnen én van buiten. Voor zover er aan toetsing van de *grote* efficiëntie het een en ander mankeert, is daar nu het Instituut voor Onderzoek van Overheidsuitgaven¹. Kortom, bezuinigingen van enige omvang lijken niet te realiseren.

De kloof blijft dus, de financiële kloof tussen wat nodig zal zijn en wat beschikbaar is ter financiering ervan. Een kloof die steeds groter wordt; als althans geen nieuwe wegen worden gevonden om haar te dichten. Hier ligt een belangrijke intellectuele opgave voor economen in de jaren '70. Al was het alleen maar omdat ze daarmee kunnen helpen voorkomen, dat de financieel-economische problematiek de aandacht afleidt van de wezenlijke maatschappelijke vraagstukken.

dR

¹ Zie „ESB” van 3 september 1969, blz. 837.

inhoud

Moeizaam karwei	213
Korthheidshalve	214
Prof. Dr. Th. C. M. J. van de Klundert: Meerdimensionale schaarste	215
Drs. A. C. van Wickeren: Welvaart en welzijn; enkele theoretische kanttekeningen	216
A. P. F. van Troost: Het gemeenschappelijk warenhuis	221
Prof. Mr. A. Kleijn: Wat zijn overheidsinstellingen? ..	223
Drs. W. van den Broeke: Vijftig jaar Hoogovens geboekstaafd	225
Mededelingen	220, 224
Ontwikkelingskróniek	229
Prognotities	232
Technologie	234
Bedrijfseconomische notities ...	236

redactie

commissie van redactie: h. c. bos,
r. iwema, l. h. klaassen, h. w. lambers,
p. j. montagne, j. h. p. paelinck,
a. de wit

redacteur-secretaris: p. a. de ruiters

adjunct redacteur-secretaris:
j. van der burg

Economisch-Statistische Berichten

Uitgave van de Stichting Het Nederlands
Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016;
kopij voor de redactie:
postbus 4224. Telefoon:
(010) 14 55 11, toestel 3701. Bij
adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge:

Abonnementsprijs: f. 44,72 per jaar,
studenten f. 31,20, franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Prijs van dit nummer: f. 1,50. Abonnementen
kunnen ingaan op elke gewenste datum,
maar slechts worden beëindigd per
ultimo van een kalenderjaar.

Betaling: giro 8408; Bank Mees & Hope
NV, Rotterdam; Banque de Commerce,
Koninklijk plein 6, Brussel,
postcheque-rekening 260.34.

Advertenties: N.V. Kon. Ned. Boekdrukkerij
H.A.M. Roelants, Lange Haven 141,
Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Korthheidshalve

Bepaald vernietigend over het Britse witboek, dat de economische gevolgen waardeert voor het Verenigd Koninkrijk van toetreding tot de EEG, is *The Economist*. „A hotchpotch of contradictory contributions” en „unadulterated rubbish” heet het. De grootste fout van het rapport schuilt volgens *The Economist* in de vooronderstelling dat de berekende stijging van de prijzen van voedingsmiddelen met 18 tot 26% en de daaruit voortvloeiende stijging van de kosten van levensonderhoud met 4 à 5%, welke in de komende jaren zouden ontstaan als gevolg van het Britse lidmaatschap van de EEG, nog eens boven op de prijsstijgingen zouden komen die zouden optreden zo Engeland buiten de EEG bleef! Maar, zo is de redenering van *The Economist*, beide soorten prijsstijgingen zijn niet volledig complementair, doch voor een belangrijk deel substitueerbaar. Deze fout is des te erger omdat op basis daarvan ook weer onjuiste berekeningen zijn gemaakt over de betalingsbalansgevolgen. *The Economist* zet daar zijn eigen berekening tegenover en komt dan tot een *nadelig* effect voor de lopende rekening van de betalingsbalans van £ 175 mln. per jaar voor de eerste jaren na toetreding. De *voordelen* zijn echter belangrijk groter, aldus *The Economist*, die hen vooral ziet in de grotere stijging van het BNP na aansluiting bij de EEG (£ 3.500 mln. per jaar aan het einde van de overgangsfase!). Als niettemin toch juist is wat *ESB* vorige week schreef (blz. 181), namelijk „dat Engeland door dit toch vrij sombere rapport zich van een redelijke uitgangspositie tracht te verzekeren voor de komende onderhandelingen in Brussel”, dan heeft het commentaar van *The Economist* geleerd dat daarvoor één belangrijke voorwaarde nog onvervuld is, en wel die m.b.t. de kwaliteit van de topambtenaren, die straks de Britse onderhandelsdelegatie naar Brussel gaan uitmaken. Als hun kwaliteiten namelijk afgemeten kunnen worden aan die van het door hen geproduceerde witboek, dan zullen met name de Franse onderhandelaars niet veel moeite hebben hun Engelse collega's onder de (onderhandelings)tafel te praten. (dR)

„De levensverzekeringmaatschappijen gaan met de billen bloot”. Aldus karakteriseerde een functionaris van de Nederlandse Vereniging ter Bevordering van het Levensverzekeringwezen (NVBL) de jongste tariefvoorstellen voor levensverzekeringen. Zo'n vaart zal het echter niet lopen. De NVBL heeft een rapportje uitgebracht over beleidsaspecten van het levensverzekeringbedrijf, waarin ook wordt aangekondigd dat vóór 1 mei a.s. vele levensverzekeringmaatschappijen in het vervolg 80% van de overrente (het verschil tussen het door de maatschappijen op hun beleggingen gemaakte rendement en de voor de berekening van de tarieven door hen gehanteerde rekenrentevoet) zullen doorgeven aan de houders van een nieuw soort polissen. Hiermede denkt de NVBL tegemoet te komen aan dat deel van de huidige kritiek, dat zich richt op de grote marge tussen rekenrente en gemaakt rendement. Die marge wil men voortaan aan de verzekerden doorgeven door bijschrijving op het verzekerd kapitaal. Bij een aanhoudend hoge marktrente zou het voorgestelde systeem een aantrekkelijk perspectief kunnen bieden. Een rekenvoorbeeld moge dit verduidelijken: bij een gemengde verzekering met een jaarpremie van f. 500 (bruto jaarlijks spaarbedrag f. 381) zou het verzekerd kapitaal van f. 17.118 gedurende 30 jaar, bij een constant rendement van 8%, door overrentedeling met f. 14.479 stijgen tot f. 31.597. In geval van een lager rendement, bijv. constant 6%, zou de overrentedeling f. 5.882 bedragen en het uitgekeerde bedrag f. 23.000. Oude polissen echter — voor zover daar geen vorm van winstdeling bij bedongen is — blijven wat ze zijn, zodat menige oude-polishouder zich wel eens bekocht zou kunnen voelen. Niet helemaal duidelijk is waarom nu uitgerekend 80% van de overrente zal worden doorgegeven. Het rapportje van de NVBL geeft een wat ondoorzichtige argumentatie. Gesproken wordt in dit verband over een rentemarge die mede moet dienen om de door inflatie stijgende kosten van beheer op te vangen; daarom moet zij ook groter zijn in tijden van hoge rente, waarin gewoonlijk de inflatie heviger is. Meer en meer economen, aldus het rapportje, zouden namelijk van mening zijn, dat er een correlatie bestaat tussen de mate en de persistentie van inflatie enerzijds en de hoogte van de rentestand anderzijds. Met name op dit punt blijft een verdere bewijsvoering achterwege. Een uitgewerkte kritische analyse van het NVBL-rapportje is dan ook niet overbodig. (vdb)

Meerdimensionale schaarste

Onvervulde behoeften in de collectieve sfeer kwellen regelmatig ons bestaan. Er wordt geroepen om meer zuivere lucht, kleinere klassen en grotere recreatiemogelijkheden. Daarnaast wordt gewezen op excessen en irrationele ontwikkelingen aan het particuliere-goederenfront. Dit gaat zover dat zelfs de schaarste als allesomvattend fenomeen ter discussie wordt gesteld. Natuurlijk zijn dan inmiddels sociologen aan het woord. Voor de econoom is schaarste, zoals De Galan in *ESB* van 17 september 1969 naar aanleiding van de omstreden rede over de „Geloofwaardigheid van onze economische orde” door Van Zuthem opmerkt, een technische term. Het betekent gewoon, dat bij de uitvoering van allerlei plannen met de nevenvoorwaarde van een beperkt middelenbestand rekening moet worden gehouden. Daarmee is de discussie gesloten en gaat ieder weer zijns weegs.

Specialisatie leidt gemakkelijk tot wetenschappelijke arrogantie. Als men een klein stukje van de werkelijkheid intensief bestudeert, duldt men niet gemakkelijk buitenstaanders op het eigen terrein. Ten onrechte, want aan elke abstractie kleeft het gevaar van fixatie op deelaspecten van de werkelijkheid. Een voorbeeld hiervan is het technisch schaarstebegrip van de econoom. Als het om verwezenlijking van allerlei mogelijkheden gaat, spelen niet enkel de produktiemiddelen een rol, maar fungeren ook diverse instituties als nevenvoorwaarden. Dergelijke instituties bepalen even goed de uitkomst van het proces van goederenvoorziening als de beschikbaarheidsfactoren, al hebben zij niet hetzelfde absolute karakter.

In de economische theorie wordt aan dit probleem af en toe wel aandacht besteed. In dit verband kan men name gedacht worden aan de „isolatie paradox” uit de welvaartseconomie. Hierbij wordt gewezen op het feit, dat het verlangen naar sommige goederen niet voortspuit uit de eigen intrinsieke behoeften, maar uit de consumptie door anderen. In dergelijke gevallen zou er weinig of geen nuts- c.q. welvaartsverlies worden geleden als het goed in kwestie niet zou worden geproduceerd. Het bezwaar, dat men tegen dit soort van beschouwingen kan hebben, is dat

zij te abstract zijn. Er wordt op de mogelijkheid van bepaalde simpele aberraties gewezen, maar daar blijft het meestal bij. Voor een systematische theorie en empirisch onderzoek op het gebied van consumptiepatronen lijkt dan ook de hulp van sociologen onmisbaar.

Een institutionele restrictie van geheel andere aard vormt de financiering van de overheidsuitgaven. Nog onlangs werd het land opgeschrikt door de mededeling, dat de opbrengsten van de BTW fors tegenvallen. Gelukkig zijn er op een dergelijk moment wijze bewindslieden, die een en ander met grote deskundigheid weten te relativieren. De portemonnaie van de overheid is nu eenmaal van elastiek, zodat de problemen, als het (cijfer-)materiaal het houdt, in de tijd uitgerekend kunnen worden. Structureel gezien, blijft de financiering van de overheidsuitgaven echter een bron van tegenstrijdigheden.

In een vraaggesprek met enkele journalisten (*de Volkskrant*, 14 februari 1970) heeft minister Witteveen er nog eens op gewezen, dat de centrale overheid weinig armslag heeft. De uitgaven mogen terwille van het macro-economisch evenwicht slechts grosso modo met de belastinginkomsten stijgen. De beschikbare ruimte wordt echter voor het grootste gedeelte in beslag genomen door autonome uitgavenstijgingen op grond van eerder verkregen rechten. Er was zelfs een ombuiging van het beleid voor nodig om binnen de gestelde norm van 6% te blijven en dat is 1968 en 1969 nog niet eens gelukt ook. De conclusie ligt dan voor de hand. Er zal verder teruggedrongen moeten worden.

In principe is het natuurlijk mogelijk door additionele belastingheffing extra overheidsuitgaven te financieren. Het

pad van de belastingheffing is evenwel bezaaid met vele obstakels. De progressie is volgens velen al te hoog. Bovendien kan een belasting op inkomens of overschotten in veel gevallen haast even gemakkelijk worden afgewenteld als een, omzetbelasting. Prijsmaatregelen snijden misschien op korte termijn enig hout, maar leiden al gauw tot als onhoudbaar ervaren situaties. Bovendien zijn sommige prijzen moeilijk te vangen, zoals de perikelen rond de artsentarieven nog eens illustreren. Kortom, de overheid kan de particuliere uitgaven alleen terugdringen ten koste van prijsstijgingen, die de inflatiespiraal weer kunnen aanwakkeren. Daar komt nog bij, dat door een inflatie ook de koopkracht van de overheid wordt gereduceerd.

De ontwikkeling op korte termijn legt aldus belangrijke beperkingen op aan het structurele uitgavenbeleid. Niet alle wensen kunnen tegelijkertijd worden vervuld. Hier zijn wij terug bij de schaarste als ééndimensionaal begrip, waarmee een en ander wel gemakkelijk, maar niet bevredigend kan worden afgedaan. Geen enkel kabinet kan aan de problematiek van de inflatie voorbijgaan. Desondanks maakt het een levensgroot verschil of men zich op de problemen van de korte termijn blind staart, dan wel zoekt naar wegen om de institutionele beperkingen op te heffen. In het laatste geval dient een andere koers te worden gevaren. Er zou gezocht kunnen worden naar een meer gerichte terugdringing van de particuliere bestedingen, waarbij verschijnselen als de bovengenoemde „isolatie paradox” als aanknopingspunten zouden kunnen fungeren. Op korte termijn zijn van een dergelijke heroriëntering geen wonderen te verwachten. Het zou echter een stap kunnen zijn naar een meer rationele inrichting van de samenleving op wat langere termijn.

Het woord „rationeel” zal velen misplaatst in de oren klinken. Als het niveau van de overheidsuitgaven de uitkomst van een politiek compromis is, valt er in deze visie verder geen verstandig woord over te zeggen. Men kan dan hoogstens nagaan hoe compromissen tot stand komen. Zet men echter het postulaat van de volledig soevereine consument op de helling, dan is er heel wat meer mogelijk. Dit verklaart ook de weerstand tegen de aantasting van dit neo-klassieke of, zo men wil, liberale bolwerk.

Welvaart en welzijn

Enkele theoretische kanttekeningen

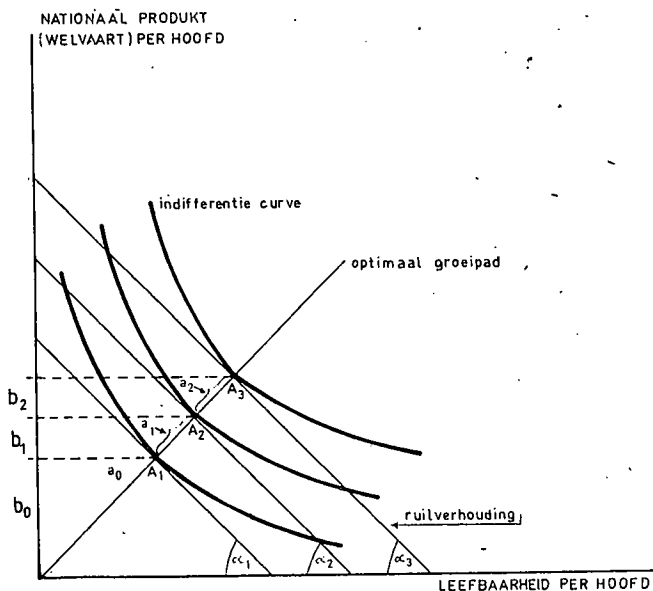
De discussie over welvaart en welzijn zou ook in 1970 menige ESB-kolom vullen, aldus was de verwachting van de redactie rond de jaarwisseling. En ziedaar, reeds in januari kwam Drs. R. Hueting met een interessante beschouwing over het op geld waarderen van de natuur. Uitgangspunt daarbij was dat het maken van een onderscheid tussen welvaart en welzijn een economische benadering niet vergemakkelijkt. De auteur van het onderstaande artikel, Drs. A. C. van Wickeren, analyseert juist welvaart en welzijn en het verschil daartussen. Daarbij realiseert hij zich dat wijzigingen in de statistische meting van het economisch proces ernstige interpretatieproblemen met zich meebrengen t.a.v. tijdreeksen van welvaarts- en welzijnsindicatoren. Deze tijdreeksen spelen een grote rol op het Nederlands Economisch Instituut waar de auteur werkzaam is. Hij én de heer Hueting opteren voor een meer „all in” produktiebegrip.

Welvaart versus welzijn

Welvaart en welzijn zijn, naar velen thans inzien, twee verschillende grootheden. Onder *welvaart* wordt gewoonlijk verstaan de mate waarin een individu of een collectiviteit van individuen voorzien is van goederen en diensten; *welzijn* duidt op een psychische ervaringstoestand, die mede beïnvloed wordt door genoemd voorzieningsniveau. Mede, maar niet uitsluitend, want ook invloed hebben de voorzieningsniveaus van anderen — het relatieve niveau is voor het welzijn waarschijnlijk belangrijker dan het absolute — en de *omstandigheden* waaronder gebruik kan worden gemaakt van persoonlijk ter beschikking staande goederen. Voor deze omstandigheden zijn in het navolgende beurtings de termen *milieu* en *leefbaarheid* gebruikt.

De gebruikelijke welvaartsmaatstaf is het Bruto Nationaal Produkt, maar zoals o.a. Hueting duidelijk heeft aangegeond¹, kleven aan deze factor zoveel feilen, dat slechts onder heel veel voorbehoud gebruik ervan mag worden gemaakt. Dit dient de lezer te bedenken als in het navolgende (bij gebrek aan beter) produktiecijfers ten tonele zullen worden gevoerd, die op de Nationale Rekeningen zijn gebaseerd.

Uit de eerste alinea bleek, dat de veel gehoorde slogan „welvaart is een voorwaarde voor welzijn” een kern van waarheid bezit, maar ook niet meer dan dat. In een maatschappij, die o.a. gekenmerkt wordt door het schaars worden van steeds meer oorspronkelijke „vrije goederen”², betekent welzijnsvermeerdering door vergroting van de leefbaarheid het opgeven van de mogelijkheid tot welzijnsvermeerdering door meer welvaart. Dit is onlangs duidelijk gedemonstreerd door Drs. Kruijtbosch³. Voor de nevenstaande figuur was zijn grafiek dan ook de inspiratiebron. Door elk der evenwijdige rechte lijnen wordt aangegeven hoeveel aan leefbaarheid wordt gewonnen, indien men een

willekeurige hoeveelheid produktiefactoren (arbeid en kapitaal) zou terugtrekken uit de welvaartsproductie — wat een bepaald produktieverlies ten gevolge zou hebben — en zou inzetten voor de verbetering van de leefbaarheid. De kromme lijnen (indifferentiecurven) geven verschillende niveaus van welzijn aan, maar op elk van hen bestaat geen

¹ Drs. R. Hueting: *Ruimtelijke ordening en het allocatievraagstuk*, in „ESB” van 21 mei 1969.

² Drs. R. Hueting, *s.t.a.p.*, blz. 526.

³ Drs. E. D. M. Kruijtbosch: *Naar een sociaal en economisch verantwoorde ruimtelijke ordening in Nederland*, in „Ruimtelijke Ordening”, preadviezen van de Vereniging voor de Staathuishoudkunde, M. Nijhoff, Den Haag 1969.

verschil in tevredenheid als gevolg van het verschil in dosering van welvaart en leefbaarheid. De punten A_1 , A_2 en A_3 tenslotte liggen op het zgn. optimale groeipad, omdat elk van hen een situatie aangeeft, waarin de hoogst bereikbare indifferentiecurve, gegeven de mogelijkheden, ook inderdaad bereikt wordt. Kruijtbosch twijfelt er o.i. terecht aan of een optimaal groeipad in werkelijkheid bewandeld wordt. Immers een indifferentiepatroon (verzameling van indifferentiecurven) is een theoretisch begrip en kan in de praktijk niet waargenomen worden. Een optimale dosering van milieu-investeringen zou een grote toevalligheid zijn.

Uit de figuur volgt rechtstreeks dat, gegeven het gekozen patroon van evenwijdig lopende indifferentiecurven, slechts onder een bepaalde stringente voorwaarde het optimale groeipad bij gelijke stijgingen in de welzijnsmogelijkheden, ook identieke welvaartstoename markeert. De bedoelde voorwaarde is: de ruilverhouding tussen welvaart en leefbaarheid mag niet veranderen. Dus uit $a_1 = a_2$ (op het rechtlijnige optimale groeipad) en $\alpha_1 = \alpha_2 = \alpha_3$ volgt $b_1 = b_2$. Het stringente regime waaronder de bovenstaande gelijkheden simultaan gelden, maakt duidelijk dat uit gelijke welvaartsstijgingen niet mag worden geconcludeerd, dat over de bedoelde perioden ook het welzijn wel een identiek accres zal hebben ondergaan.

We kunnen evenwel nog een stapje verder gaan. Aangenomen wordt, dat het welzijn in de toekomst potentieel met een zelfde percentage zal blijven toenemen. In de bovenstaande figuur zou dat betekenen, dat a_3 een gelijke fractie van $(a_0 + a_1 + a_2)$ zou zijn als a_4 van $(a_0 + a_1 + a_2 + a_3)$ is, enz. Voorts veronderstellen we, dat de maatschappij zich volgens het optimale groeipad — dat (in de toekomst) helemaal niet samen hoeft te vallen met het getekende groeipad — zal ontwikkelen.

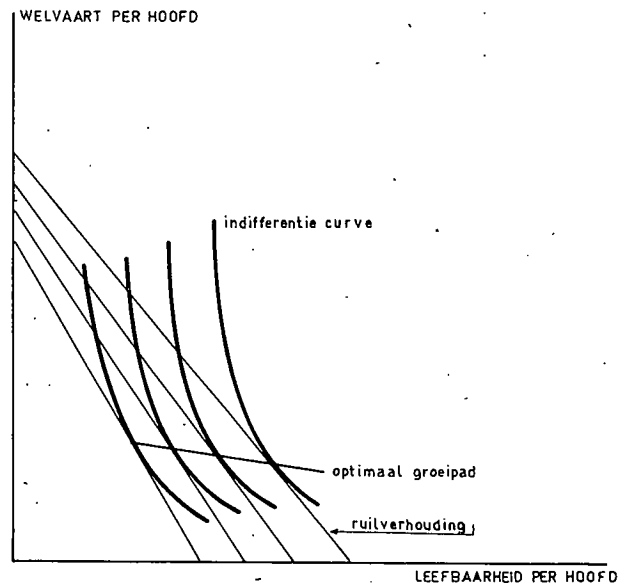
Twee factoren, het toekomstige relatieve marginale rendement van investeringen in leefbaarheid — de „nieuwe” ruilverhouding — en de marginale voorkeur voor welvaart — de „nieuwe” indifferentiecurve(n) — zullen bepalen wat er met de welvaart gebeurt. Alle verschillende mogelijkheden zijn opgenomen in de onderstaande tabel.

Relatief marginaal rendement van investeringen in leefbaarheid	Marginale voorkeur voor welvaart	Stijging van welvaart
—	—	0
0	—	—
+	—	—
0	0	+
+	0	0
—	+	—
0	+	+
+	+	+
+	+	0

afnemend = —; gelijkblijvend = 0; toenemend = +

Eén van de theoretische mogelijkheden zal aan de hand van de volgende grafiek worden toegelicht. Dat is de combinatie van een toenemend relatief marginaal rendement van investeringen in leefbaarheid en een afnemende marginale voorkeur voor welvaart. Geval drie van bovenstaande tabel dus.

Aan onze figuur is te zien, dat gegeven de vooronderstellingen, de welvaarts groei niet alleen terug zou lopen, maar zelfs negatief zou zijn. Ook valt op dat voor een derge-

lijke „onrealistische” optimale ontwikkeling de verschuivingen in het rendementspatroon en indifferentiepatroon zo op het oog niet excessief zouden behoeven te zijn. Een betrekkelijk klein verlies aan welvaart zou wel gecompenseerd moeten worden door een steeds forse vooruitgang in leefbaarheid.

De vraag rijst, in hoeverre zijn de in het voorbeeld gekozen uitgangspunten *realistisch*, met name ten aanzien van de marginale voorkeur voor welvaart en het relatieve marginale rendement van investeringen in leefbaarheid? Een toenemende marginale voorkeur voor goederen wordt minder waarschijnlijk geacht. Zij die geloven aan een afnemening worden echter gewezen op de ontlukende vraag naar een tweede auto en een tweede huis en de nog steeds bestaande (inhaal)vraag naar redelijke eerste woningen en auto's. Aan het relatieve rendement van investeringen in de leefbaarheid zullen enkele beschouwingen gewijd worden wanneer de aanbodzijde van het nationaal produkt expliciet ter sprake zal worden gebracht.

Een tweetal ramingen

Alvorens dit wordt gedaan, zouden wij aan de hand van de volgende cijferopstelling eens willen nagaan hoe de welvaartsontwikkeling, vertolkt door de productie per hoofd van de beroepsbevolking, in de afgelopen decennia is geweest, respectievelijk in het komende decennium zal zijn.

De ontwikkeling van een reële productie per hoofd van de beroepsbevolking in Nederland in de periode 1950-1980.

	Gemiddelde jaarlijkse stijging van de werkzame bevolking	Reële productie per hoofd van de beroepsbevolking (in gulden van 1954)	Gemiddelde jaarlijkse groei reële productie per hoofd
1950	1,1 %	5.793	4,2 %
1955	0,8 %	7.120	3,5 %
1960	1,4 %	8.451	3,5 %
1965	0,9 %	10.034	3,5 %
1970	0,4 %	11.938	3,6 %
1975	0,4 %	14.278	3,5 %
1980		17.029	

(I.M.)

Ⓢ N.V. SLAVENBURG'S BANK Ⓢ

De tabel laat zien dat, indien het eerste tijdvak buiten beschouwing wordt gelaten en voorts wordt afgezien van wijzigingen in het percentage actieven, de *welvaartsontwikkeling* gelijkmatig is. In hoeverre ook sprake is van een gelijkblijvend stijgingspercentage van het *welzijn*, kan daaruit — zoals hiervóór is uiteengezet — niet zonder meer worden afgeleid.

Vaststelling van de welzijnsstijging op een andere wijze, bijv. door de ontwikkeling van de reële hoofdelijke consumptie na te gaan, moet ook als een zeer gebrekkige methode worden aangemerkt, omdat aan de consumptie als welzijnsmaatstaf zeer veel gebreken kleven. Voor hen die het vraagstuk meer intuïtief zouden willen benaderen zij opgemerkt, dat de nadelen van de welvaartsstaat breed worden uitgemeten door o.a. de publiciteitsmedia, maar van de voordelen van een kwantitatief en kwalitatief groeiend onderwijssysteem, de korter wordende werkweek en de toenemende acceptatie van minderheidsgroeperingen, om maar enkele facetten te noemen, wordt nauwelijks melding gemaakt.

De hoofdelijke consumptie (zie tabel) moet dan ook inderdaad als een nog onbetrouwbare maatstaf van het welzijn beschouwd worden dan het nationaal produkt als indicator van de welvaart. Hierop wordt in het slot van dit artikel nog teruggekomen.

Het verloop van de consumptie en de consumptie per hoofd in de periode 1950-1980 in constante prijzen a)

Jaar	Totale consumptie (in gulden van 1954) in f. mln.	Consumptie per hoofd (in gulden van 1954)	Groei van de consumptie per hoofd (in %)
1950	17.502	1.716	3,7
1955	22.383	2.068	2,7
1960	27.274	2.362	3,2
1965	34.379	2.778	3,0
1970	42.037	3.223	2,8
1975	50.538	3.714	2,5
1980	60.290	4.194	

a) Evenals de hiervóór gepresenteerde produktcijfers gedeeltelijk berekend m.b.v. een door Drs. R. Iwema ontwikkeld groei-model op basis van CBS-cijfers.

Het aanbod van welvaart

Bezien wij nu een voorbeeld van een maatschappelijke produktiefunctie. Een variatie op de bekende Cobb-Douglas produktiefunctie is die, waarin de leefbaarheid of het milieu als een aparte produktiefactor wordt opgenomen:

$$Y = \gamma A^\alpha K^\alpha M^\mu$$

In de bovenstaande produktiefunctie hebben de symbolen de volgende betekenis:

Y staat voor Nationaal Produkt;

A is de factor arbeid (spotentieel);

K de kapitaalgoederenvoorraad;

M het milieu, leefbaarheid;

α , α en μ zijn elasticiteiten en γ is een parameter.

Terloops zij opgemerkt dat de waarde van μ , aangenomen dat de assen van schalen zijn voorzien, voor elk punt van de ruilverhoudingscurven in de voorgaande grafische voorstellingen kan worden berekend.

Niet vanuit het oogpunt van welzijn, maar vanuit het oogpunt van produktiviteit, d.w.z. welzijnspotentie van toekomstige generaties, komt de vraag naar voren of er meer in de kapitaalgoederenvoorraad (in enge zin) of meer in „amenities” (waaronder directie consumptie en leefbaarheid) „geïnvesteerd” moet worden. Een onderzoek naar de

produktiviteit van de diverse soorten investeringen stuit echter op tal van problemen. Enkele hiervan zijn:

— De investeringen in research worden zowel door de overheid als door het bedrijfsleven ⁴ dikwijls als lopende uitgaven geboekt;

— Voorts kan men betwijfelen of „produktievergroting in de toekomst” de heersende drijfveer voor researchuitgaven is: Voor het bedrijfsleven kunnen tijdelijke handhaving van de werkgelegenheid en nivellering van vennootschapsbelasting — vgl. de boekingswijze — bijkomende motieven zijn;

— Bij de overheid spelen — research is nu eenmaal in de mode — politieke factoren waarschijnlijk mede een rol. De verklaring voor de geringe produktiviteit van bepaalde research-activiteiten moet in sommige gevallen minder bij de onderzoekers gezocht worden dan bij het gebruik, dat van de rapporten van de laatste wordt gemaakt;

— Welke „investeringen” in voorzieningen („amenities”) men in de produktiefunctie moet stoppen hangt af van het feit of men vertragingen invoert of niet. Immers bepaalde investeringen hebben onmiddellijk effect (bijv. „investeringen” in consumptie), terwijl anderen aan een lange rijpingsperiode gebonden zijn (bijv. investeringen in het hoger onderwijs).

Het volgende schema poogt duidelijk te maken hoe „investeringen” in drie soorten „amenities” de produktie en de consumptie nú en in de toekomst beïnvloeden.

„Investeringen in amenities”	Welvaarts(produktie) -effect		Welzijns („consumptie”) -effect	
	I-nu	II-toekomst	III-nu	IV-toekomst
Consumptie van goederen en diensten	+		+	
Arbeidstijdverkortung	+, —		+	
Van arbeid vrijgestelden	—	+	+, ?, —	+, —

Dat een hoog niveau van consumptie van goederen en diensten samengaat met een hoge arbeidsproduktiviteit heeft Klaassen duidelijk gemaakt. In zijn onlangs voor de Vereniging voor de Staathuishoudkunde geschreven preadvies ⁵ stelt hij:

„Geleidelijk aan kan men gaan twijfelen aan de waarde en het nut van dit onderscheid (tussen produktief en consumptief, Schr.). Als investeringen beschouwd worden als een bijdrage tot de kwantiteit zowel als de kwaliteit van de kapitaalgoederenvoorraad, waarom kunnen dan onderwijs, beroepsscholing, medische verzorging, recreatie, enz. niet beschouwd worden als bijdragen tot de kwaliteit van arbeid, de belangrijkste input in onze gehele economie. Een beter opgeleide arbeider met goede medische verzorging, in de gelegenheid zijn vrije tijd goed te besteden, zal niet alleen gelukkiger en gezonder zijn, maar zeker hierdoor ook produktiever.”

Hetzelfde geldt voor relatief korte arbeidstijden, ofschoon hier uiteraard een onmiddellijk produktieverlies tegenover staat ten opzichte van een situatie waarin de arbeidstijden langer waren (en de arbeidsproduktiviteit lager). De vrijstelling van arbeid heeft voor twee van de drie groepen, die dit betreft, nl. voor ouden van dagen en huisvrouwen, in het algemeen een onmiddellijk positief

⁴ Dit inzicht dank ik aan P. B. A. H. Zuiderent.

⁵ Prof. Dr. L. H. Klaassen: *Agglomeratievorming en groeipolitiek, preadvies voor de Vereniging voor de Staathuishoudkunde*, in „Ruimtelijke Ordening”, M. Nijhoff, 's-Gravenhage, pag. 51.

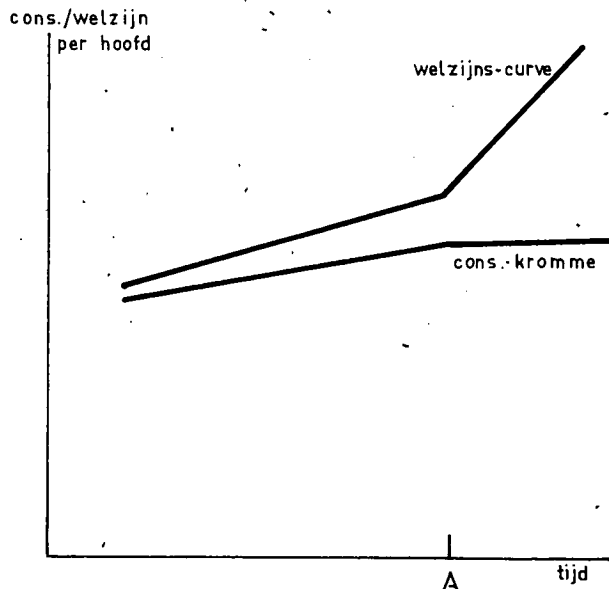
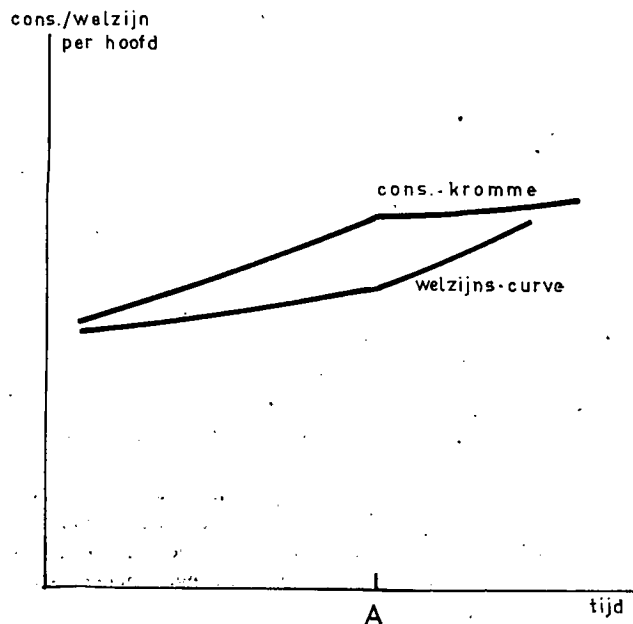
consumptie-effect ⁶, voor de derde groep, nl. scholieren en studenten, acht ik dit niet zeker ⁷. De vrijstelling heeft op niet-vrijgestelden een duidelijk negatief consumptie-effect, omdat deze moeten afzien van de produkten die de vrijgestelden hadden kunnen maken zo zij niet vrijgesteld waren.

Hetzelfde geldt voor het produktievolume, dat in dezelfde periode wordt voortgebracht. Immers het nationaal produkt is — ceteris paribus — een functie van het deelnemingspercentage. Op het toekomstige produktievolume heeft méér onderwijs onbetwistbaar een positieve invloed. Educatie verrijkt ook zonder twijfel het toekomstig leven (kolom IV). Een minteken is echter ook in deze kolom opgenomen, omdat een (te) grote quote gastarbeiders in sommige delen van ons land of overall, die van een algemene en langdurige educatie het gevolg zou kunnen zijn, negatief wordt gewaardeerd.

Slotbeschouwing

Keren we nu nog een moment terug naar de beide gepresenteerde ramingen. Ofschoon ze niet direct vergelijkbaar zijn, immers de produktie(stijging) is becijferd per hoofd van de beroepsbevolking en de consumptie(stijging) per hoofd van de totale bevolking, kunnen uit een confrontatie van beide tabellen toch wel twee conclusies simultaan getrokken worden: het percentage actieven zal nog verder teruglopen en de investeringen per hoofd zullen aanzienlijk stijgen. Een stijging van de milieu-investeringen per hoofd ligt dus in de lijn der verwachting.

Bij handhaving van de statistische „boekingsmethoden” zou het verloop van de consumptiekromme door hoge milieu-investeringen *gegeven het totale investeringsniveau* niet beïnvloed worden, evenmin als milieuveranderingen in het verleden in de consumptiecijfers hebben doorgewerkt. Uitgaande van een jaar, waarin het welzijnsniveau gelijk gesteld is aan het consumptieniveau kan men een aantal jaren later, zeg in jaar A, wel zeggen dat de consumptiecurve en de welzijnscurve een eigen ontwikkeling hebben doorgemaakt, maar niet welke de grootste stijging heeft vertoond. Welk van de twee weergegeven figuren de meest realistische is, is onzeker.

(I.M.)

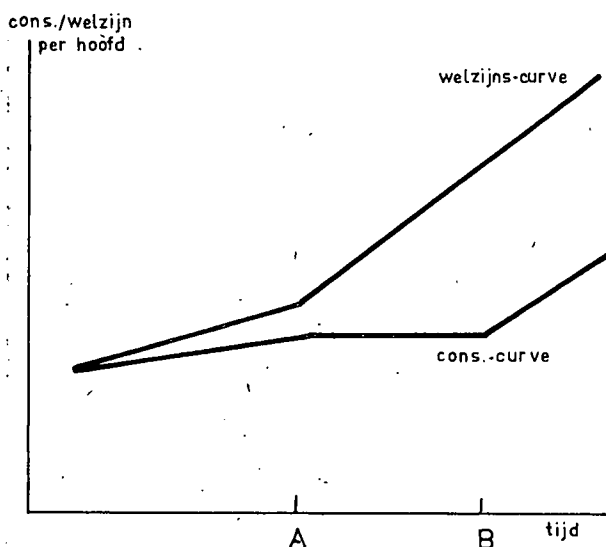
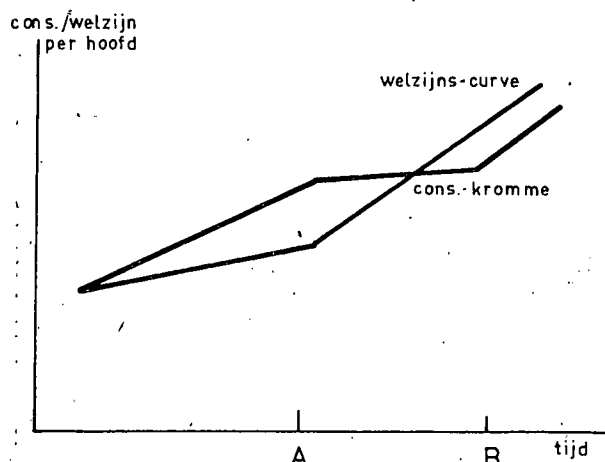
**Een nieuw
herkenningsteken
van de Friesland Bank**

**Een snel groeiende bank.
Gunstige rentecondities.
Geen omzetprovisie.
Balanstotaal f 321.5 miljoen.
Grootste bank van Friesland.**

Friesland Bank

**16 vestigingen in Friesland.
Hoofdkantoor:
Leeuwarden, Zaailand 110.**

Stel vervolgens, welke tekening ook op de bestaande situatie van toepassing mag zijn, dat de investeringen in het milieu sterk worden uitgebreid, te beginnen met jaar A, en met handhaving van de overige investeringen. De consumptiestijging neemt hierdoor af, maar de welzijnsstijging toe. Men zou kunnen stellen, dat welzijnstoename het doel van genoemde investeringen is. Evenwel niet bekend is of beide curven elkaar gaan snijden, of ze convergeren dan wel divergeren. Zou er op een later tijdstip, zeg in jaar B (zie volgende tekeningenpaar), een wijziging aangebracht worden in de begripsomschrijving van de uitgaven van het bedrijfsleven en de overheid, in die zin dat méér investeringen — in bijv. research respectievelijk milieu — als consumptieve uitgaven worden geboekt⁸, dan heeft dit opnieuw gevolgen voor de discrepantie tussen welzijnskromme en consumptiecurve.

Conclusie: tekst en grafieken hebben duidelijk gemaakt, dat noch de groeivoet van het bruto nationaal product (of van een ander statistisch produktiebegrip), noch die van de consumptie per hoofd een adequate maatstaf vormt voor de welzijnsontwikkeling. In dit verband moet de reeds door enkelen⁹ geopperde suggestie om zo langzamerhand over te gaan op „social accounts” als uiterst belangwekkend worden beschouwd.

A. C. van Wickeren

⁶ Volgens deze zienswijze is vrije tijd ook een consumptiegoed.

⁷ Dat men als scholier en student zoveel gelukkiger is dan als niet-scholier of niet-student acht ik een extrapolatie van het m.i. achterhaalde standpunt van de gelukkige, zorgeloze jeugd.

⁸ Dit voorbeeld is zoals reeds vermeld niet uit de lucht gegrepen: in de Verenigde Staten, waar de researchuitgaven relatief hoog zijn is de investeringsquote veel lager dan in West-Europa. De daling in de toeneming van de investeringsquote, die de laatste jaren in Nederland schijnt op te treden, wordt eveneens met het wijzigen van de boekingsmethoden in verband gebracht.

⁹ O.a. heeft de socioloog Dr. P. Drewe van het NEI in (nog) niet gepubliceerde nota's aanbevolen een aantal van de suggesties van A. Bauer met betrekking tot de statistische weergave van het economisch gebeuren in de Verenigde Staten voor Europa over te nemen. Zie ook Raymond A. Bauer: „Social Indicators”, the M.I.T. Press 1966, in het bijzonder hoofdstuk 3.

Mededelingen

De toekomst van de Europese Havens

De Zevende Week van Brugge, georganiseerd door het Europa-College op 16, 17 en 18 april a.s., is gewijd aan: *De Toekomst van de Europese Havens*. Verscheidene haven-specialisten en economen zullen een bijdrage leveren: o.m. G. Dagnino (Genua), R. O. Goss (Londen), H. Jürgensen (Hamburg), L. H. Klaassen (Rotterdam), D. Perkins (Londen), T. Thorburn (Stockholm), A. Vigarie (Nantes).

De studiedagen worden besloten met een Ronde Tafel, (voorzeten door de heer J. Rey, President van de Commissie van de Europese Gemeenschappen en van de beheerraad van het Europa-College), die gewijd is aan: *De havens en het regionaal evenwicht in de Gemeenschap*. Aan deze Ronde Tafel nemen deel J. Chapon (Parijs), J. Cros (Europese Gemeenschappen), G. Dagnino (Genua), J. Gifford (Londen), H. Jürgensen (Hamburg) en L. H. Klaassen (Rotterdam).

De Zevende Week van Brugge zal zich voornamelijk bezighouden met enkele thema's die direct verband houden met de technisch-economische wijzigingen in de havens en hun gevolgen op het technische, economische en financiële vlak. In één van de zes sectievergaderingen komen de diverse Europese havenzones aan bod. Hieruit zal een confrontatie van de Europese havens volgen met speciale aandacht voor de toekomstige uitbreidingsplannen en uitbreidingsmogelijkheden. Op grond van de referaten en de daaropvolgende discussies zal een andere sectievergadering gewijd zijn aan een syntheserapport met nadruk op de Europese benadering.

Voor verdere inlichtingen betreffende het programma en de deelnemingsvoorwaarden, kan men zich richten tot: J. Chabert, Secretaris-generaal van het Colloquium, Europa-College, Dyer 11, 8000, Brugge, België, (tel.: 050/365.62).

Het gemeenschappelijk warenhuis

Antwoord op een uitdaging?*

Het gemeenschappelijk warenhuis is een nieuwe vorm van detailhandel, die sinds een zevental jaren in Zweden en sinds korte tijd ook in andere Westeuropese landen ingang heeft gevonden. Het is een vorm van samenwerking tussen detaillisten, waarbij deze detaillisten in een gemeenschappelijk gebouw ieder een eigen afdeling beheren en taken waarmee het algemeen belang behartigd wordt aan een centrale delegeren, zodat belangrijke kostenbesparingen kunnen worden gerealiseerd.

Het idee van het gemeenschappelijk warenhuis berust dus op een vérgaande, vrijwillige samenwerking tussen verschillende detaillisten en op een gezamenlijk optreden naar buiten. Op deze manier combineert men de voordelen van een warenhuis, zoals bijv. een breed assortiment onder één dak, met de vakkennis en de individuele klantenservice van de speciaalzaak evenals de mogelijkheid in de afzonderlijke branches een omvangrijk assortiment aan te bieden. Kenmerkend voor een gemeenschappelijk warenhuis is dan ook:

- dat het het karakter van een warenhuis heeft;
- dat vele branches vertegenwoordigd zijn;
- dat de zaken door zelfstandige winkeliers gedreven worden;
- dat de afzonderlijke ondernemers eigenaar en leider van hun afdeling zijn;
- dat er een zakelijke samenwerking op juridische basis tussen de ondernemers bestaat;
- dat zij naar buiten als eenheid optreden¹.

Het ontstaan

Samenwerking in de middenstand is geen typisch naoorlogs verschijnsel. Reeds in de jaren dertig zocht de detailhandel, in felle concurrentie met het grootbedrijf, zijn heil in samenwerking, waaruit het vrijwillig filiaalbedrijf en de inkoopcombinatie ontstonden.

De achtergrond van de naoorlogse samenwerking ligt in de zeer snelle technische en economische ontwikkeling. Door nieuwe distributietechnieken en verkoopmethoden boekte het kapitaalcrachtige grootbedrijf terreinwinst ten koste van het midden- en kleinbedrijf. Derhalve zien we sindsdien allerlei vormen van samenwerking, zowel tussen groothandel en kleinhandel (vrijwillig filiaalbedrijf) als tussen detaillisten onderling (middenstandswarenhuis, inkoopcombinatie, gemeenschapswinkel).

Via de winkelcentra (naar het Amerikaanse voorbeeld van de Neighbourhood Shopping Centers), de samenwerking van huurders in één winkelcentrum en de samenwerking van verschillende zaken onder één dak doch nog met gescheiden ruimten, is de samenwerking uitgegroeid tot het gemeenschappelijk warenhuis, waarbij de ruimtelijke coöperatie is verbonden met een functionele coöperatie.

We zien dat in het buitenland het ontstaan van gemeenschappelijke warenhuizen samengaat met de sanering van binnensteden: door de saneringsmaatregelen van de overheid verliezen veel winkeliers hun zaak, maar ontstaat tegelijkertijd de ruimte om deze gedupeerde detaillisten onder te brengen in een gemeenschappelijk warenhuis.

Planning, financiering en realisatie

Bij de oprichting van gemeenschappelijke warenhuizen werken stadsplanologen samen met architecten, aannemers en detaillisten. Ook tijdens en na de vestiging blijft de gemeente de projecten steunen: de vestiging kan bijdragen tot de verwezenlijking van de stadsplanning ter sanering van de binnenstad; de urbanisatie van kleine en middelgrote steden wordt erdoor bevorderd en de concurrentie wordt nieuwe impulsen gegeven.

De problemen die zich bij de kapitaalverstrekking voor nieuw op te richten gemeenschappelijke warenhuizen zullen voordoen, zullen niet onoplosbaar zijn. Banken en verzekeringsmaatschappijen zullen bereid zijn in het kapitaal deel te nemen, zodra zij van de levenskansen van het gemeenschappelijk warenhuis overtuigd zijn en een behoorlijk rendement van hun kapitaal verwachten kunnen.

Assortiment

Tot de standaarduitrusting van de gemeenschappelijke warenhuizen behoren de levensmiddelen-supermarkt en de afdeling voor dames- en heren(boven)kleding. Het succes van de overige afdelingen hangt voor een groot gedeelte af van de omzet van deze twee afdelingen. In Zweden beschikken beide groepen over 40 tot 60% van de verkoopoppervlakte en bereiken een aandeel in de omzet van 50 tot 70%².

Deze afdelingen dienen zo mogelijk op afzonderlijke etages te worden ondergebracht. Zij werken a.h.w. als magneet voor het gemeenschappelijk warenhuis; derhalve dient aan deze afdelingen voldoende aandacht besteed te worden. In de directe omgeving van de supermarkt dienen die afdelingen gevestigd te worden die de mogelijkheid

* Dit artikel vormt de samenvatting van een scriptie. De auteur is doctoraal student in de economie aan de Katholieke Hogeschool te Tilburg.

¹ Definitie gegeven door de Zweedse Federatie van Detailisten.

² E. Thomas: „Das Gemeinschaftswarenhaus, Beispiel Schweden“; uitgave van de Deutscher Industrie- und Handelstag, 1967.

van „impulsaankopen” hebben, zoals huishoudelijke apparaten, boeken en tijdschriften, bloemen, geschenk-artikelen, glas en porselein. In de directe omgeving van de kledingafdeling dienen gevestigd te worden: schoenen, optische artikelen, goud- en zilverwaren, lederwaren. De genotmiddelen (tabak, drank, snoepgoed, fruit) worden over het gehele warenhuis verspreid, om zodoende aparte verkooppunten te vormen.

Naast de normale afdelingen moeten in een gemeenschappelijk warenhuis ook dienstverleningsafdelingen voorkomen: cafetaria, restaurant, dames- en herenkapper, chemische reiniging, wasserij, schoenreparatie, bankfiliaal en reisbureau. In Zweden komen bovendien nog voor: bowling-baan, sauna, kinderspeelplaats, advertentie-agentschap van het plaatselijke dagblad, hondentrimmer, schoonheidssalon. Zij kunnen een belangrijke aantrekkingskracht op de consument uitoefenen.

Ontwikkelingen en ervaringen

De verwachte omzet werd in de Zweedse gemeenschappelijke warenhuizen veelal eerder bereikt dan geraamd was. De ondernemers in een aantal warenhuizen, waar enquêtes werden gehouden, waren in het algemeen dan ook tevreden over de omzetestontwikkeling. Dat neemt niet weg dat het uiteraard niet eenvoudig is om het gewenste imago tot stand te brengen. Een middel hiertoe is een goede beïnvloeding van de openbare mening en van het contact met de consumenten.

De Zweedse gemeenschappelijke warenhuizen zijn er op uit de rol van maatschappelijk trefpunt te spelen. Voor dit doel arrangeren zij modeshows; cosmetica-cursussen, prijsvragen, ontmoetingen van tieners, huisvrouwen-avonden, e.d.

Toekomst

Men neemt aan, dat de concentratie van de bevolking in de randsteden zal aanhouden. Derhalve zullen er nieuwe satellietsteden ontstaan en zal er een verdichting plaatsvinden aan de periferie van de stad met tegelijkertijd een vermindering van de woondichtheid in de binnenstad. Winkelplanologen gaan in het algemeen uit van de volgende uitgangspunten:

- a. verder toenemende verstedelijking;
- b. toenemende mobiliteit van de consument;
- c. toeneming van de reële inkomens per hoofd van de bevolking, alsmede een zich wijzigend bestedingspatroon;
- d. een veranderend consumentengedrag³.

De detailhandel zal zich hier noodzakelijkerwijs bij moeten aanpassen. Resultaat: een voortzetting van het concentratieproces, waardoor nieuwe grotere winkelcentra zullen ontstaan en waardoor de samenwerking van zelfstandige winkeliers verstevigd zal worden.

Er bestaat nog een grote reserve aan vestigingsplaatsen. De Zweedse deskundigen zijn van mening, dat gemeenschappelijke warenhuizen de beste kansen hebben in middelgrote steden. In grotere steden is de vestiging riskanter, vanwege de concurrentie met het traditionele warenhuis. In deze steden ziet men wel een kans voor de gespecialiseerde gemeenschappelijke warenhuizen, waarvan het assortiment is afgestemd op bepaalde behoeftegroepen, bijv. modehuizen voor dames.

Als gunstige voorwaarden voor de oprichting van nieuwe

gemeenschappelijke warenhuizen kunnen worden genoemd:

- het verplaatsen van het traditionele warenhuis naar de kleinere gemeenten, d.m.v. het middenstandswaarenhuis, zal de wil van de detaillisten om tot een hechte samenwerking te komen versterken;
- hetzelfde geldt voor het ontstaan van nieuwe winkelcentra even buiten de gemeenten;
- door de sanering van de binnensteden zullen vele winkeliers hun zaak verliezen, maar tevens ontstaat de ruimte voor een gemeenschappelijk warenhuis en de mogelijkheid de getroffen winkeliers hierin onder te brengen.

De verdere ontwikkeling zou kunnen leiden tot de oprichting van een Vereniging van Gemeenschappelijke Warenhuizen, waardoor de samenwerking nog verstevigd kan worden. Een dergelijke vereniging zou dan voor de aangesloten warenhuizen bepaalde bedrijfsmiddelen centraal kunnen inkopen, waardoor kostenbesparingen gerealiseerd kunnen worden. Tevens ontstaat dan de mogelijkheid tot gezamenlijke reclamecampagnes.

Beoordeling

Al moge het tot stand komen van deze warenhuizen uit defensieve overwegingen zijn voortgevloeid, dit neemt niet weg dat uit het oogpunt van de voorzieningen in het distributie-apparaat deze nieuwe vorm toch wel zeer positief beoordeeld mag worden. Zonder overdrijving kan worden gezegd dat deze gemeenschappelijke warenhuizen een specifieke functie en vorm hebben temidden van andere warenhuizen en ruimer gezien ook in het kader van de massale distributie⁴.

Anderzijds bestaan er ook verschillen met het traditionele warenhuis, die toch minder gunstig zijn voor het gemeenschappelijk warenhuis:

- teruglopende omzetten van een bepaalde artikelgroep zullen niet meer gecompenseerd kunnen worden door de stijgende omzetten van een andere artikelgroep;
- de ongedwongen oriënteringsmogelijkheid, die het traditionele warenhuis zijn potentiële klanten biedt, kan bij een gemeenschappelijk warenhuis niet in dezelfde mate aanwezig zijn.

Voorwaarden en mogelijkheden in Nederland

Wanneer men in de komende decennia zal overgaan tot grootscheepse uitvoering van binnenstadssaneringen, zal zich in verschillende steden de situatie voordoen dat voor winkeliers wier panden worden geliquideerd een passende nieuwe vestiging beschikbaar moet worden gesteld.

De zelfstandige detailhandel ondervindt sterke concurrentie van het grootwinkelbedrijf en de verbruikerscoöperaties. Het ligt in de lijn der verwachting dat deze concurrentie nog zal toenemen, gezien het regelmatig

(Slot op blz. 224)

³ N. Tiemstra: *De problematiek der nieuwe winkelconcentraties*, in: „Maandschrift Economie”, jrg. 32, nr. 8, mei 1968, blz. 353-374.

⁴ Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf: „Ontwikkelingen in de Zweedse detailhandel”, Den Haag 1967.

Wat zijn overheidsinstellingen?

In *ESB* van 7 januari 1970 behandelen C. Lagerberg en J. Vingerhoets de vraag of de Nederlandse Financieringsmaatschappij voor Ontwikkelingslanden (FMO) een „publiek orgaan” kan worden genoemd. Zij komen, na te hebben vastgesteld dat de FMO niet behoort tot de categorie staat, provincies, gemeenten en waterschappen, tot de pertinente uitspraak: „Derhalve is zij geen publiek orgaan en zijn haar uitgaven ook geen publieke uitgaven”. Het woord „orgaan” wordt hier gebruikt als equivalent van het Angelsaksische „agency”. Het lijkt mij daarom juist van „instelling” dan van „orgaan” te spreken.

De hier geciteerde uitspraak lijkt mij in haar algemeenheid veel te absoluut en daarom niet in overeenstemming met de werkelijkheid. Los van de FMO wil ik daarom die werkelijkheid wat nader toelichten. Die toelichting kan nauwelijks origineel zijn, want reeds in 1930 wijdde G. A. van Poelje een uitvoerige beschouwing aan het verschijnsel, waarop ik hieronder zal ingaan¹. Maar een hiernieuwd onder het oog brengen ervan is blijkbaar wenselijk.

Wanneer we teruggaan naar de 19de eeuw blijkt, dat toen nog algemeen een scherpe scheiding werd gemaakt tussen de staat, met inbegrip van provincies, gemeenten en waterschappen enerzijds, en de aan het particulier initiatief ontsproten maatschappelijke instellingen anderzijds; tussen wat zich in dit staatsverband afspeelde en wat in de maatschappij voorviel. Maar deze tijd is lang voorbij. Tussen de staat met inbegrip van zijn samenstellende onderdelen en de instellingen van het maatschappelijk leven heeft zich in toenemende mate een heel net van onderlinge verbindingslijnen en relaties gevormd, zó dicht en gecompliceerd, dat het dikwijls geen sinecure is uit te maken of men nóg te maken heeft met een overheidsinstelling of ál met een particuliere.

G. A. van Poelje heeft voor dit verschijnsel de vernuftig gevonden naam *osmose* bedacht. Deze geeft duidelijk aan dat het vlies tussen de domeinen van overheid en particulier initiatief zeer poreus is en doorlatend naar twee kanten. In de tweede druk van zijn boekje, die in 1959 verscheen, constateert Van Poelje dat de feitelijke inhoud van de eerste druk in bijna dertig jaar nog niets aan betekenis verloren heeft. Het elkaar doordringen van de beginselen van openbaar bestuur en particulier beheer was onverpoosd doorgegaan. Ook nu geldt nog, wat al in 1930, toen het verschijnsel nog betrekkelijk nieuw was, werd neergeschreven: „De oude grenslijn, die vroeger ongeveer de scheidslijn vormde, die de beheersing der stof vergemakkelijkte, is een zigzaglijn geworden, die op de meest willekeurige en onverwachte wijze de stof doorsnijdt. De in de oudheid uit het rechtsleven zelf voortgekomen onderscheiding blijkt dus aan de behoeften van het moderne rechtsleven niet meer te voldoen”.

We zien in de praktijk dat het particuliere initiatief op velerlei wijze toenadering heeft gezocht tot de overheid.

Daartegenover ging de overheid van haar kant gebruik maken van rechtsvormen van privaatrechtelijke aard. Ze subsidieerde, garandeerde, aanvaardde — vaak in samenwerking met het particuliere initiatief — risico's die voor de particuliere instellingen alleen te zwaar bleken, ging deelnemen in ondernemingen om er de overheidsinvloed in te waarborgen, nam particuliere bedrijven over om er openbare nutsbedrijven van te maken enz. Dit leidde tot allerlei vormen van gemeenschappelijke aanpak. Geval voor geval zal het voor zo'n onderneming uit het statuut, dat er als juridische basis aan ten grondslag ligt, moeten blijken in hoeverre ze in de sfeer ligt van het openbaar bestuur. Het is stellig niet meer zo dat bijvoorbeeld gezegd kan worden: dit is een NV, *dus* een particuliere onderneming. Er zijn namelijk tal van NV's en stichtingen die zonder meer te beschouwen zijn als verlengstukken van de overheid. Dit valt nog het best, maar niet steeds uit de statuten af te lezen. Zo wordt algemeen aangenomen dat een NV, waarvan het hele aandelenbezit in handen is van bijvoorbeeld een gemeente of een groep van gemeenten — een autobusmaatschappij, een bouwfonds, een nutsbedrijf — als een publieke NV moet worden beschouwd. Hetzelfde geldt voor de vele stichtingen, door de overheid in het leven geroepen om er op het een of andere terrein welzijnsbevorderend mee te opereren of om het bestuur functioneel te decentraliseren en er groepen burgers bij te betrekken. Dergelijke stichtingen worden door de overheid soms geheel, soms voor een belangrijk deel gesubsidieerd, maar het bestuur ervan is dikwijls voor het grootste deel samengesteld uit personen, die niet als ambtenaar of als verkozenen deel van de overheid uitmaken. Ook dergelijke stichtingen plegen in de praktijk, ook de rechtspraak, als overheidsstichtingen te worden betiteld.

Dat instellingen van deze aard helemaal in de overheids-sfeer thuishoren blijkt ook hieruit dat ambtenaren in hun dienst geacht worden onder de Pensioenwet te vallen. De pensioenraad heeft met het oog hierop bepaalde normen gesteld, waaraan het statuut van de instelling moet voldoen. Voldoet het er niet aan, dan komt de ambtelijke staf niet voor opname in het Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds in aanmerking en moet elders, in de particuliere sfeer, een pensioenverzekering worden afgesloten. Zo komt het veel voor dat van zo op het oog vrijwel identieke instellingen de ene wel en de andere niet in aanmerking komt voor opname in het ABP, afhankelijk van soms maar kleine

¹ G. A. van Poelje: „*Osmose, een aantekening over het elkander doordringen van de beginselen van openbaar bestuur en particulier beheer*”, Samsom, Alphen aan den Rijn 1930.

onderlinge verschillen in het statuut. In het bijzonder bij voorgenomen fusies leidt dit soms tot moeilijkheden.

Het zou mij te ver voeren hier dieper op in te gaan en het zou ook onjuist zijn al te veel gewicht te hechten aan het door de pensioenraad aangehouden normenstelsel, omdat het als zodanig niet de pretentie heeft een duidelijke scheiding tussen publiek en privaat domein aan te geven. Het doet tenslotte niet anders dan regels geven met het oog op een juiste toepassing van de Pensioenwet.

Het gebruik van privaatrechtelijke rechtsvormen laat zich dus zeer wel rijmen met de eisen van de publieke dienst. Eisen van doelmatigheid geven hier meestal de doorslag. Of een stichting of NV werkelijk te beschouwen is als een overheidsinstelling hangt overigens af van meer dan één, ieder op zijn beurt weer vrij vaag criterium. Bijvoorbeeld: welke invloed heeft de overheid zich voorbehouden met betrekking tot de leiding, het beheer, de exploitatie, dus in het algemeen ten aanzien van het bestuur en de bestuurssamenstelling? Welke eisen heeft ze gesteld, die haar een goed inzicht moeten waarborgen in de interne en externe gang van zaken? Is benoeming van personeel van haar goedkeuring afhankelijk of heeft zij wellicht directe invloed op de benoeming van alle of bepaalde personeelsleden? Behoeft de jaarlijkse begroting haar goedkeuring? Hoe is het gesteld met openbaarmaking van bescheiden, cijfers enz? Verder zal ook de mate van financiële deelneming door de overheid als criterium gelden, al maakt het verlenen van zelfs 100% overheids subsidie van een vereniging bijvoorbeeld nog geen overheidsinstelling. Het gaat steeds om een samenhang van verschillende factoren en bovendien ook om de intentie van de overheid: wat wil ze met de instelling, hoe wil ze die beschouwd zien. Elk geval staat dus duidelijk op zichzelf en geval voor geval moet worden beoordeeld of de overheidsinvloed in de instelling zó groot is, dat met enig recht van een overwegende overheidsinvloed kan worden gesproken.

Zo gezien is, op de keper beschouwd, de vraag „is dit nu een publieke instelling of niet?” op zichzelf eigenlijk weinig ter zake doende. In de eerste plaats omdat het ant-

woord erop dikwijls min of meer van een subjectief oordeel afhankelijk is. En in de tweede plaats omdat het in de praktijk in feite alleen maar aankomt op de werkelijke invloed, die de overheid op de gestie van de instelling kan uitoefenen. Het is ook op dit gebied zo gesteld als met de dogmatische socialistische eis van overheids eigendom der produktiemiddelen. Men is, ook in socialistische kring, steeds duidelijker gaan inzien, dat het hier niet in de eerste plaats gaat om een formele juridische eigendomsverhouding, maar veel meer om de invloed die de overheid op het doen en laten van het bedrijfsleven vermag uit te oefenen.

Daarom had, om terug te keren tot de FMO, beter gevraagd kunnen worden: heeft de overheid voldoende invloed op het goed en overeenkomstig haar eigen overheidsdoeleinden functioneren van deze instelling en hoe precies is deze invloed in haar statuut gewaarborgd? Dit is namelijk het punt waar het op aankomt.

Prof. Mr. A. Kleijn

(Slot van blz. 222)

teruglopende marktaandeel van het midden- en kleinbedrijf.

Genoemde te verwachten ontwikkelingen kunnen ertoe leiden dat ook in ons land in de naaste of verdere toekomst deze nieuwe vorm van zeer hechte samenwerking meer zal worden gezocht. Een eerste stap in die richting is in enkele steden reeds gezet (Lemmer, Purmerend, Tilburg).

De gemeenschappelijke warenhuizen hebben de meeste kans van slagen in de middelgrote steden. Maar ook de traditionele warenhuizen gaan in de aanval: d.m.v. het zgn. middenstandswareshuis tracht men het warenhuis ook in de kleinere steden te brengen.

Er zal tussen het traditionele warenhuis en het gemeenschappelijk warenhuis een harde strijd om de gunst van de consumenten ontbranden.

A. P. F. van Troost

Mededelingen

Stedeling en stad in het jaar 2000

Van 24-30 mei 1970 zal in Rotterdam het zevende Congres van de Europese Culturele Stichting worden gehouden. Het gekozen thema betreft: *Stedeling en stad in het jaar 2000*. Hoofdtak van het Congres zal zijn te zorgen voor een „open huis” waar een creatieve stimulering en een actieve uitwisseling van gedachten t.a.v. de toekomstige stedelijke omgeving van de mens mogelijk zullen zijn.

Het Congres zal een multi-disciplinair karakter dragen. De voornaamste

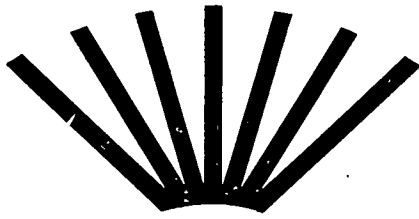
onderwerpen behelzen „De stad van het welzijn”, „De menselijke relaties in de stad van het jaar 2000” en „De eigen ruimte van de mens in de stad van het jaar 2000”. Dit betekent dat technische, economische en sociale ontwikkelingen geanalyseerd en besproken zullen worden, evenals basisfactoren op menselijk niveau en hun gevolgen voor de ruimtelijke ordening en de architectuur. Tot de sprekers behoren: de heren S. Mansholt, vicevoorzitter van de Europese Commissie; D. P. Moynihan, adviseur van de President van de Verenigde Staten voor stedelijke aangelegenheden; Prof. J. K. Galbraith van de Harvard Universiteit; Prof. R. Huyghe van de Académie Française en de heer J. Fourastie.

Deelname staat open voor iedereen, zowel binnen als buiten Europa. Deskundigen en studenten van iedere bij

de problematiek van de stedelijke omgeving betrokken studierichting kunnen zich voegen bij werkgroepen die gericht zijn op de probleem-georiënteerde studie van een interdisciplinair thema, of kunnen spontaan overgaan tot het vormen van discussiegroepen.

In nauwe relatie tot het Congres zal een tentoonstelling worden ingericht over dezelfde thematiek: *Stadsbewoner en stad in het jaar 2000*; ook deze tentoonstelling zal in Rotterdam plaatsvinden: zij wordt gehouden in het Bouwcentrum, van mei tot september 1970.

Het programma van het Congres, de inschrijvingsformulieren, alsook elke nader gewenste informatie zijn te verkrijgen bij het secretariaat van het Congres: p/a Holland Organizing Centre, Lange Voorhout 16, 's-Gravenhage. Inschrijving dient te geschieden vóór 1 maart 1970.

Boek-van- de-maand

Vijftig jaar Hoogovens geboekstaafd

Ter gelegenheid van het gouden jubileum van Hoogovens verscheen „een wetenschappelijk verantwoorde geschiedenis van Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken N.V.”¹. Dit is het predikaat dat de Raad van Bestuur in zijn „Woord Vooraf” meegeeft aan deze bedrijfs-geschiedenis. Wij zullen nagaan of deze studie dit predikaat verdient.

Prof. Dr. Joh. de Vries ontving de eervolle opdracht tot het schrijven van Hoogovens' bedrijfs-geschiedenis. Hij kon daarbij gebruik maken van het werk dat reeds door anderen was verricht. Reeds in 1941 bestonden er plannen een gedenkboek uit te geven ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan in 1943. Tot realisatie van die plannen is het ten gevolge van de oorlogsomstandigheden toen niet gekomen. De belangstelling van Hoogovens voor haar eigen verleden bleef echter bestaan. Daarvan getuigt de activiteit van haar bedrijfsarchivaris de heer A. Heerding. Hij coördineerde alle voorgaande pogingen om tot een bedrijfs-geschiedenis van Hoogovens te komen. Op basis van het door de heer Heerding verzamelde materiaal kon Prof. de Vries zich aan deze studie wijden, die in vier delen is opgezet.

Deel I: Voorbereiding (1898-1918)

In deel I worden de diverse plannen beschreven, die er bestaan hebben om te komen tot de oprichting van een hoogoven- en staalbedrijf in Nederland. Aanvankelijk bestond er van ondernemerszijde weinig belangstelling voor de oprichting van een dergelijk kapitaalintensief bedrijf. Sinds 1862 was immers de invoer van ruwijzer ge-

heel vrij geworden en derhalve zou het economisch irrationeel zijn geweest zelf ijzer te bereiden². Pas tegen het eind van de 19e eeuw ontstond er meer belangstelling voor deze tak van nijverheid. In 1898 bracht een commissie van de Vereniging tot Bevordering van Fabrieks- en Handwerksnijverheid in Nederland een rapport uit dat „de wenschelijkheid en levensvatbaarheid eener staalgietery hier te lande”³ besprak. De commissie achtte het niet mogelijk het benodigde kapitaal voor een hoogoven- en staalbedrijf bijeen te brengen. Voor een staalgietery sec achtte men meer mogelijkheden aanwezig. Andere problemen die de commissie ter sprake bracht, waren de vestigingsplaats van de onderneming en eventuele regeringssteun. Nieuwe commissies van onderzoek werden in het leven geroepen, maar zij kwamen uiteindelijk tot de conclusie dat ook een staalgietery in Nederland niet levensvatbaar zou zijn. In het eerste decennium van de 20e eeuw valt er een levendige discussie waar te nemen tussen de voor- en tegenstanders van de vestiging van een hoogoven- en staalbedrijf in Nederland.

Pas tijdens de Eerste Wereldoorlog kregen de plannen — onder druk van de omstandigheden — duidelijker vorm. In de periode 1913-1916 traden als promotors voor de vestiging van een hoogoven- en staalbedrijf in Nederland op: Ir. J. C. Ankersmit, G. B. H. F. Alpherts, H. J. E. Wenckebach, Mr. J. F. J. Kolkman en Prof. Dr. A. Steger. Hun plannen vertoonden echter weinig overeenstemming. Er bestond verschil van mening over de schaal waarop een hoogoven- en staalbedrijf in Nederland moest wor-

den opgezet. Bovendien verschilde men van mening over de vestigingsplaats van de onderneming, de wijze van financiering en de mate waarin een beroep op de overheid gedaan moest worden met betrekking tot de financiering.

In 1916 werd een Rijkscommissie voor de distributie van ijzer en staal in het leven geroepen⁴. De commissie wees op de angstwekkende daling van de import van ijzer en staal. In 1917 werd een absoluut dieptepunt bereikt. Met name de Nederlandse scheepsbouw leed onder deze situatie. De voor Nederlandse reders — met Duits staal — gebouwde schepen mochten gedurende de oorlog en vijf jaar daarna niet varen ten gunste van Duitslands vijanden. Deze eis was voor de reders onaanvaardbaar, maar het betekende dat aan Nederlandse werven geen staal meer geleverd mocht worden door de Duitse staalindustrie. Ten gevolge van deze ontwikkeling ontstond een steeds groter wordende wens naar autarkie. Met deze ontwikkeling ging een toeneming van de geldruimte gepaard. De stichting van de Jaarbeurs in Utrecht (1917) en de wet op de drooglegging van de Zuiderzee (1918) legden daarvan getuigenis af.

Tegen deze achtergrond kreeg het

¹ Joh. de Vries: „Hoogovens IJmuiden 1918-1968. Ontstaan en groei van een basisindustrie”. Uitgave Koninklijke Nederlandsche Hoogovens en Staalfabrieken NV, z.j., 737 blz.

² A.w., pag. 20.

³ A.w., pag. 23.

⁴ A.w., pag. 68.

plan van H. J. E. Wenckebach meer inhoud. Een door hem ingewonnen advies van Prof. Dr. F. Wüst met betrekking tot de winstgevendheid van de vestiging van een hoogoven- en staalbedrijf in Nederland luidde positief. In een nota aan een aantal groot-industriëlen in Nederland zette Wenckebach zijn plannen uiteen. Hij achtte de mogelijkheden aanwezig tot vestiging van een hoogoven- en staalbedrijf in Nederland, maar hij had daarnaast een scherp oog voor de moeilijkheden die zich zouden voordoen. Hij zag problemen ten aanzien van de omvang van de kapitaalbehoefte, de verkrijging van geschoolde arbeid, de aankoop van grondstoffen en de mogelijkheden voor de afzet. Op grond van deze overwegingen stelde hij voor het project geleidelijk te realiseren. Wenckebach gaf er de voorkeur aan met één hoogoven te beginnen. Een hoogoven immers eiste slechts een kleine personeelsbezetting en was gemakkelijk uit te bouwen tot een volledig geïntegreerde ijzer- en staalindustrie. De keuze van de vestigingsplaats zou bepaald worden door de kosten van aanvoer van grondstoffen en die van afvoer van eindprodukten. Ten aanzien van de totale opbrengst achtte Wenckebach de opbrengst van nevenprodukten van groot belang. Op basis van deze nota konden de discussies een aanvang nemen.

Op 19 april 1917 vond een eerste discussie-bijeenkomst plaats. Naast Wenckebach waren aanwezig de gebroeders Stork, Muysken, Colijn, Fentener van Vlissingen, Van Hemert, Jonckheer, Smulders en Philips. Van de bankier Van Aalst was bericht van verhindering ontvangen. Punten van discussie op deze eerste bijeenkomst waren:

1. de verwerving van grondstoffen (m.n. de kolenvoorziening);
2. de opzet van het bedrijf;
3. de voorziening in de kapitaalbehoefte.

Toen in november 1917 de discussie werd besloten, waren de volgende besluiten genomen:

- ad 1. Met de Staatsmijnen was men in onderhandeling over de levering van steenkool. Na moeilijke onderhandelingen werd op 6 augustus 1919 een definitief contract gesloten.
- ad 2. Vanaf het begin van de discussies achtte men een geïntegreerde ijzer- en staalindustrie het meest wenselijk.
- ad 3. Ten aanzien van de financiering kwam men tot het volgende besluit:

Industriëlen f. 12,5 mln.
Staatsdeelneming f. 7,5 mln.
Bankiers f. 5 mln.

Totaal f. 25 mln.
Op deze wijze werd de kapitaalvoorziening verwezenlijkt zonder een publieke emissie.

Nog in dezelfde maand diende Treub een wetsontwerp in de Tweede Kamer in „tot deelneming in het maatschappelijk kapitaal eener naamloze Vennootschap, welke zich ten doel stelt de oprichting en exploitatie van een Nederlandsch Hoogoven-, Staal- en Walswerk”⁵.

Deel II: Concretisering (1918-1924)

Bij de behandeling van het wetsontwerp tot staatsdeelneming in het maatschappelijk kapitaal van Hoogovens in de Tweede en Eerste Kamer vormden eventuele staatsexploitatie en de opneming van een naastingsclausule de belangrijkste discussiepunten. Een amendement waarin een naastingsclausule werd voorgesteld, werd verworpen. Het wetsvoorstel werd daarop ongewijzigd aangenomen. Op 30 juli 1918 volgde publikatie in de Staatscourant.

Nu de plannen definitieve vorm konden gaan aannemen, werd de keuze van de vestigingsplaats actueel. Hoewel de vestiging van een geïntegreerd hoogoven- en staalbedrijf aan de Waalhaven te Rotterdam uit verkeerstechnisch oogpunt te prefereren viel boven vestiging te IJmuiden, gaf men uiteindelijk toch de voorkeur aan vestiging aan het Noordzeekanaal, omdat daar het bouwrijp maken van de grond minder kosten met zich meebracht.

Had de optredende inflatie de kapitaalvoorziening gemakkelijker gemaakt, daartegenover stond een belangrijke prijsstijging van de benodigde bedrijfsuitrusting. De realisatie van het grote project — de oprichting van een geïntegreerd hoogoven- en staalbedrijf — moest voorlopig worden uitgesteld wegens gebrek aan kapitaal. Minder ambitieuze plannen leidden tot overeenkomsten met „Demka” en „Phoenix”. Hoogovens nam voor f. 3 mln. deel in „Demka” ter financiering van de uitbreiding met een profielwalserij. Met „Phoenix” werd een overeenkomst gesloten tot levering van ruwijzer; „Phoenix” zou dit ruwijzer verwerken tot walserijprodukten, welke Hoogovens in Nederland zou afzetten. Daartoe nam Hoogovens deel in de „Phoenix Aktien Gesellschaft für Bergbau

und Hüttenbetrieb” voor f. 5,5 mln. Deze deelneming betekende dat Hoogovens in feite afzag van het grote project. Men ging zich beperken tot de bouw van twee hoogovens. Naarmate de bouw van de hoogovens vorderde, werd de behoefte aan bedrijfskapitaal steeds sterker. Door een krediet van de Nederlandsche Uitvoer Maatschappij wist Hoogovens het probleem van dreigende illiquiditeit op te lossen. Op 30 september 1920 werd de eerste hoogoven in gebruik genomen.

Deel III: Uitkomsten (1924-1945)

Het streven van de nieuwe directeurs Kessler en Ingen Housz — Wenckebach was in 1924 overleden — was gericht op „een zo laag mogelijke kostprijs van ruwijzer, in het bijzonder door de benutting van bijprodukten, onder een voortdurende waakzaamheid de verwezenlijking van het grote project dichterbij te brengen”⁶. Winststreven vormde echter niet de enige drijfveer; een belangrijk motief bij de oprichting was immers geweest door middel van de vestiging van een basisindustrie in Nederland grotere onafhankelijkheid te bereiken ten opzichte van het buitenland.

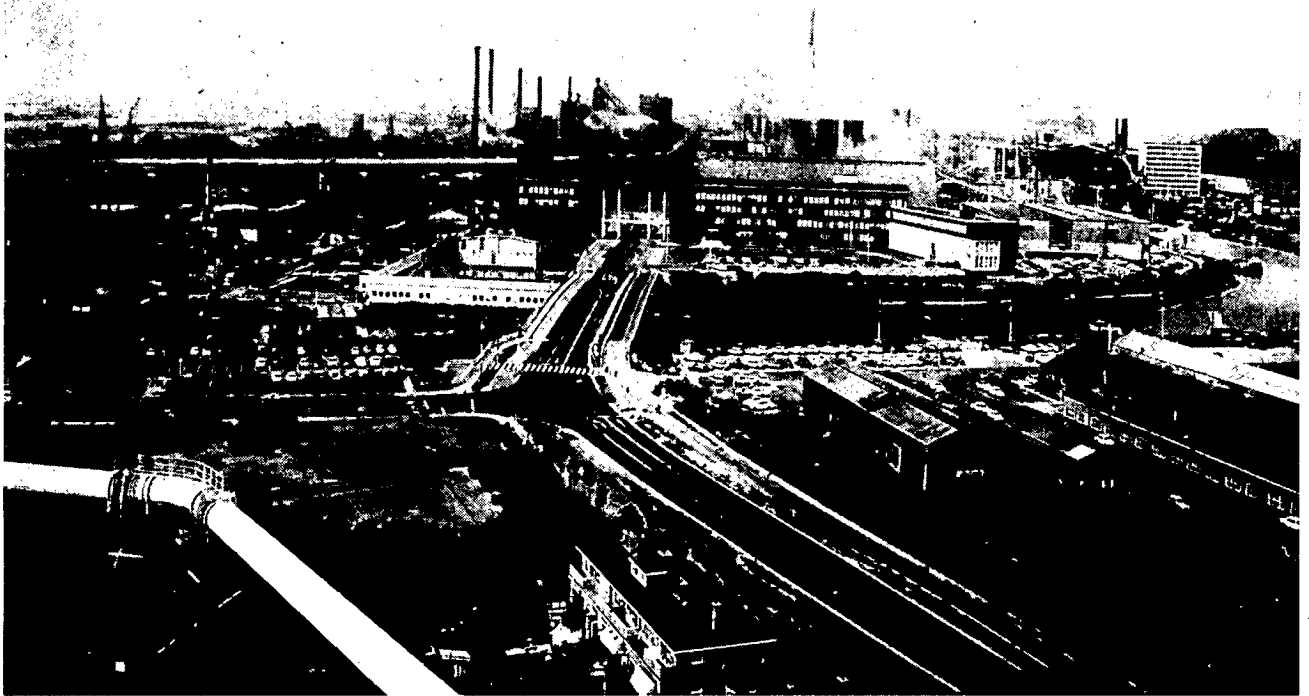
Het uiteindelijke bedrijfsresultaat van Hoogovens werd bepaald door de resultaten op de verkoop van ruwijzer, hoogovenslak, cokesovengas, teer, benzol, creosootolie e.d. Voor het uiteindelijke bedrijfsresultaat waren ook de bedrijfsresultaten van „Demka”, „Phoenix” en „Carrières de Namèche”⁷ van belang.

De opbrengst van de bijprodukten van Hoogovens was minder conjunctuurgevoelig dan die van ruwijzer. Ondanks de teruglopende conjunctuur was de afzet van ruwijzer niet ongunstig. Dit was het gevolg van de uitstekende kwaliteit en de doeltreffende organisatie van de afzet. In 1931 werd de eerste ontwikkelingsfase van Hoogovens afgesloten. Het ijzererts werd in twee hoogovens verwerkt tot ruwijzer, terwijl de nevenprodukten en vrijkomende gassen volledig werden benut. De ontwikkeling bij „Demka” was minder rooskleurig. In 1937 was men genooddaakt tot gedeeltelijke afstempeling van het aandelenkapitaal.

⁵ A.w., pag. 141.

⁶ A.w., pag. 293.

⁷ De in België gelegen kalksteengroeve, die in bezit van Hoogovens was.

Hoogovens IJmuiden (foto Hoogovens Fotodienst)

De deelneming in het aandelenkapitaal van „Phoenix” werkte vertragend op de realisatie van het grote project. Meer dan eens overwoog Hoogovens de realisatie van het aandelenbezit.

Ondanks de tijdens de depressiejaren noodzakelijke financiële reorganisatie wist Hoogovens zich staande te houden. Door een goede outillage en een zo laag mogelijke kostprijs van ruwijzer ten gevolge van de volledige benutting der bijprodukten was continue afzet in binnen- en buitenland mogelijk evenals omschakeling naar de ijzerverwerkende fase. In 1931 werd de introductie van een ijzerverwerkende afdeling bij Hoogovens actueel ten gevolge van stagnerende export van ruwijzer naar Engeland. Het Staalstudiebureau werkte mee aan de realisatie van drie belangrijke projecten:

1. de buizengieterij van Hoogovens, gefinancierd door kredieten van de Bataafse Petroleum Maatschappij en de Nederlandsche Handel Maatschappij;
2. de draadwalserij en -trekkerij van „Demka” en
3. een staalfabriek en walserij van Hoogovens.

De staalfabriek werd door Hoog-

ovens uit eigen middelen gefinancierd. In 1939 werd besloten tot de oprichting van een walserij. Ter financiering van die walserij nam de staat deel voor f. 700.000. Financiële reorganisatie opende de mogelijkheid tot het sluiten van een obligatielening. In 1943 was de walserij voltooid, maar werd door de Duitsers gevorderd en overgebracht naar Duitsland. In 1947 keerde de walserij naar Hoogovens terug.

In deze jaren ontwikkelde Hoogovens zich tot een werkgemeenschap. De Vries meent dat deze gemeenschaps-gedachte te danken is aan begrip van de directie voor de maatschappelijk zwakke positie van de werknemers, de geïsoleerde geografische ligging te IJmuiden en de sceptisch afwachtende houding van de buitenwereld. Radicale groeperingen onder de arbeiders werden met begrip tegemoet getreden en hadden daardoor weinig invloed. Het overleg tussen de directie en de werknemers werd gevoerd via de in 1927 opgerichte kern.

Deel IV: Rechtvaardiging (1945-1968)

Aanvankelijk was de naoorlogse expansie gericht op uitbreiding en ver-

betering van de bestaande productie-capaciteit. Een belangrijk keerpunt in deze ontwikkeling lag echter bij de introductie van het „Breedband-project”. In 1945 werd de commissie-Den Hollander in het leven geroepen. Het rapport van de commissie achtte uitbreiding van de staalcapaciteit gewenst. Daartoe zag de commissie een tweetal alternatieven:

- a. de productie-capaciteit richten op de binnenlandse behoefte aan ijzer en staal in de toekomst;
- b. de uitbreiding tot een zuivere exportindustrie.

Het eerste alternatief omvatte een „profielenplan”; het tweede een „breedband-plan”. Het eerste plan schied de behoefte aan Thomas-staal; het tweede die aan Siemens-Martinstaal. In het kader van de Benelux paste het „breedband-plan” beter dan het „profielenplan”. In België produceerde men immers reeds op grote schaal Thomas-staal. Deze overweging gaf aanleiding het „breedband-plan” de voorkeur te geven boven het „profielenplan”. De financiering vond plaats door overheids-deelneming, die mogelijk was geworden door de verkregen Marshallhulp. In 1950 gaven Tweede en Eerste Kamer

hun goedkeuring. In 1952 kon de warmbandwalserij en in 1953 de koudbandwalserij en vertinnerij in gebruik worden genomen.

Er valt een parallel op te merken tussen de oprichting van Hoogovens in 1918 en de verwerklijking van het breedband-project in 1950. In beide jaren waren de plannen voor de te realiseren projecten reeds aanwezig. De verwezenlijking van die plannen werd in beide gevallen mogelijk gemaakt door bijzondere omstandigheden, die voortvloeiden uit een bestaande of zojuist voorbijge oorlogssituatie. In beide gevallen toonde de regering haar bereidheid tot deelneming. Er bestond echter één groot verschil. In 1950 sprak Hoogovens als haar uitdrukkelijke wens uit de aandelen van de Staat in Breedband over te nemen. In 1965 werd dit voornemen gerealiseerd.

De economische groei van Hoogovens werd in de naoorlogse jaren gekenmerkt door een streven naar verbetering van de concurrentiepositie. Was het streven van de directie vóór 1945 vooral gericht op een zo laag mogelijke kostprijs van ruwijzer, in het bijzonder door volledige benutting van bijprodukten, en op de verwezenlijking van het grote project, na 1945 was het streven van de directie gericht op een zo laag mogelijke kostprijs in samenhang met de noodzakelijke groei. Het grote project werd verwezenlijkt. Als nieuw element in het bedrijfsbeleid voerde men de tienjarenplannen in. Een ander aspect van de economische groei van Hoogovens vormde de samenwerking met de Duitse staalindustrie. De samenwerking met de Hoesch-groep leidde tot benutting van elkaars vrije capaciteit. Bovendien kwam men tot een efficiënte taakverdeling. Hoogovens produceerde ruwijzer, staal en gewalste produkten. De Hoesch-groep verwerkte deze produkten verder. Op het gebied van de research kwam men tot een grote mate van samenwerking.

De houding van Hoogovens ten opzichte van de vestiging van een tweede hoogoven- en staalbedrijf op Rozenburg was steeds terughoudend. Meermalen traden er communicatiestoornissen op tussen de Rotterdamse initiatiefnemers en de directie van Hoogovens. De Vries spreekt als zijn mening uit, dat de houding van Hoogovens bepaald werd door de mate waarin men te IJmuiden het punt van volledige bedrijfsbezetting wist te bereiken. Dat deze mening juist was, kon men onlangs uit een krantenbericht opmaken⁸.

Zou Citroën nu ook bezwaar maken tegen het merk DS '70?

Amerikaans-Franse fusie Verblifa:
can-can

Laos:
Nixon houdt zich op de vlakte (der kruiken)

Verhoging ziektekostenpremie:
de consument is weer de K.L.O.Z.

Hollandse tip voor Vorster:
een paar regenbuien,
en de hele boel staat blank

(ongecorrigeerd)

Het laatste hoofdstuk van het denkboek is gewijd aan sociale en regionale facetten van de economische groei van Hoogovens. In het vlak van de sociale verhoudingen is het beleid van de directie gericht op het geven van inhoud aan het begrip overleg. De afdeling Personeelszaken houdt zich bezig met een breed scala van problemen: ontwikkeling van de personeelsprogrammering, uitbouw van de vakliedenopleiding, stimulering van intern overleg en opbouw van het personeelsbeleid.

Ten aanzien van de regionale facetten van Hoogovens' economische groei kan men spreken van een „omgekeerd probleemgebied”⁹. De economische expansie van Hoogovens leidde tot een snelle bevolkingsgroei. Voor een dergelijk snel groeiende bevolking dient men allerlei voorzieningen te treffen.

Beoordeling

Na deze — uitvoerige — reproductie van de inhoud dienen we te komen tot een beoordeling van dit werk. Laten we beginnen met een aantal kritische kanttekeningen. In de eerste plaats zouden wij willen opmerken dat de auteur heeft nagelaten het ontstaan en de ontwikkeling van Hoogovens in een *algemeen kader* te plaatsen. Het ontstaan van Hoogovens in 1918, de realisatie van het grote project in 1931 en volgende jaren en de introductie van het breedband-project in 1950 worden alle verklaard uit incidentele factoren. Achter dit uitgangspunt kan men o.i. gerechtvaardigde vraagtekens zetten. De oprichting van Hoogovens viel na de periode waarin Nederland op grote schaal geïndustrialiseerd was (1895-1914). De oprichting van een

geïntegreerde ijzer- en staalindustrie paste in de ontwikkeling van de Nederlandse economie¹⁰.

Dezelfde opmerking valt te plaatsen naar aanleiding van de introductie van het grote project en het breedband-project. Ook in die gevallen paste de realisatie van bestaand ondernemersinitiatief in het algemene kader. Over de omstandigheden, die het algemene economisch kader vormden tegen welke achtergrond zich de ontwikkeling van Hoogovens voltrok, vernemen wij weinig in deze studie. Indien men de ondernemersactiviteit beziet tegen deze achtergrond komt men o.i. ook tot een juistere waardering van die activiteit. Met name de houding van de directie ten opzichte van de werknemers lijkt ons wat al te rooskleurig voorgesteld. De arbeidersonlust die bij tijd en wijle bestond, wordt afgedaan met de opmerking dat ze van weinig betekenis en gering in omvang was. Uit de tekst blijkt niet dat er door de auteur pogingen zijn ondernomen dit ongetwijfeld eenzijdige directiestandpunt te verifiëren door materiaal dat van werknemerszijde afkomstig is. Overigens is in deze studie over het algemeen wat te weinig aandacht besteed aan het arbeidersvraagstuk en de sociale kwestie.

Ook in bedrijfseconomisch opzicht vallen er ons inziens enkele kritische opmerkingen te maken. Hetzelfde gebrek dat de Kamercommissie in 1918 constateerde bij de voorbereiding van het wetsontwerp tot deelneming in het

⁸ NRC, 19 december 1969.

⁹ A.w., pag. 661.

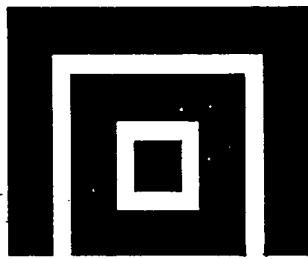
¹⁰ Zie J. A. de Jonge: „De industrialisatie in Nederland tussen 1850 en 1914”, Amsterdam 1968.

maatschappelijk kapitaal van de op te richten maatschappij, zouden wij willen constateren voor de beschreven periode tot 1947. Over de periode 1918 tot 1947 worden geen rentabiliteitscijfers gegeven. Pas sinds 1947 is dat het geval. Sinds 1946 vindt men het eigen vermogen uitgedrukt in een percentage van het totale vermogen. Uit de op pag. 608 en 609 gepubliceerde balansgegevens sinds 1946 kan men dan impliciet andere bedrijfseconomische kengetallen aflezen zoals de verhouding tussen eigen en vreemd vermogen. Het valt te betreuren dat er geen pogingen ondernomen zijn om over de totale behandelde periode van Hoogovens' ontwikkeling de rentabiliteits-, solvabiliteits- en liquiditeitscijfers te berekenen. Wanneer dit wel was gebeurd had men een zeer duidelijk inzicht gekregen in de conjuncturele gevoeligheid en structurele ontwikkeling van de vermogensstructuur van Hoogovens.

Het probleem van de financiering, de keuze van de vestigingsplaats en de verkrijging van geschoolde arbeid vormen zulke centrale problemen, dat men zich soms afvraagt of het niet juist was geweest voor een *systematische* opzet van deze bedrijfsgeschiedenis te kiezen in plaats van voor een *chronologische*.

Deze kritische opmerkingen doen echter geen afbreuk aan onze diepe bewondering voor deze omvangrijke bedrijfsgeschiedenis van 737 pagina's. Een ieder die omtrent de geschiedenis en ontwikkeling van Hoogovens wenst ingelicht te worden, vindt in dit fraai uitgegeven boekwerk een schat van gegevens. Wanneer men deze studie als naslagwerk wenst te hanteren vindt men een uitgebreid personen- en zakenregister tot zijn beschikking. Des te meer bevreedt dan het ontbreken van een literatuurlijst en een lijst van geraadpleegde bronnen. In onze inleiding stelden wij de vraag of deze studie het predikaat „wetenschappelijk verantwoord” verdiende, het predikaat dat de directie in haar „Woord Vooraf” aan deze studie meegaf. Wij menen deze vraag — ondanks onze bedenkingen op een aantal punten — volledig bevestigend te kunnen beantwoorden. Wij menen dat de economische geschiedenis in Nederland verrijkt is met een ondernemingsgeschiedenis die op een niveau staat, dat door slechts weinig — van de overigens schaarse — ondernemingsgeschiedenissen in Nederland wordt gehaald.

Drs. W. van den Broeke

Ontwikkelings- kroniek

Samengesteld door de afdeling Balanced International Growth van het Nederlands Economisch Instituut en het Centrum voor Ontwikkelingsprogrammering van de Nederlandse Economische Hogeschool.

In deze aflevering wordt aandacht geschonken aan de landbouwsector in ontwikkelingslanden; in het bijzonder zullen publikaties voor het voetlicht worden gebracht, die van belang kunnen zijn voor de ontwikkelingspolitiek ten aanzien van deze sector.

De groene revolutie

De verschillende aspecten van de recente technologische sprong voorwaarts in de landbouw en — tot op zekere hoogte — veeteelt worden vaak onder één noemer gebracht: *Groene Revolutie*. In *Ceres*¹ besteedt Edmundo Flores er een artikel aan met de leuzeachtige titel „The big threat is not hunger”. De „Revolutie” begon met de ontdekking van hybride (uit kruising verkregen) zaadvariëteiten met zeer hoge opbrengsten, bijv. van tarwe en rijst in Mexico. In de tropen en subtropen blijken deze zaden in meerdere seizoenen uitgezaaid te kunnen worden, zodat het mogelijk wordt op eenzelfde stuk land drie oogsten per jaar te produceren, mits er voldoende irrigatie, bemesting en wieding plaatsvindt. In landen als Thailand, de Philippijnen en Japan, waar tot vijf jaar geleden maximaal 8 ton per acre (ca. 0,4 ha.) werd geproduceerd kan nu een opbrengst van 36 ton rijst per jaar bereikt worden!

Deze ontwikkelingen staan niet op zichzelf: in de nabije toekomst kunnen we overeenkomstige vernieuwingen verwachten in de produktie van maïs, gerst, sorghum, peulvruchten, suikerriet en in de veeteelt. Zulk een „overvloed” aan produkten zal echter nieuwe problemen veroorzaken: traditionele

tarwe- en rijst-exporterende landen beginnen nu al niet-verkoopbare overschotten te vertonen. Self-sufficiency in de Derde wereld in de voedselproduktie zal een ander basisprobleem nog niet oplossen: hoe de honger te bestrijden van hen die geen land, werk of geld bezitten? Flores voorspelt dat de groene revolutie, door de middelen te verstrekken om honger afdoende te bestrijden, vele gevestigde belangen zal aantasten en zal dwingen tot een herwaardering van het probleem van de landloze boeren, werkloosheid en vervreemding van de massa. En in laatste instantie zal zij een geweldige economische, sociale en politieke transformatie in de ontwikkelingslanden versnellen.

In vele publikaties wordt de nadruk gelegd op het feit dat goede resultaten van het toepassen van nieuwe zaadvariëteiten onder meer afhankelijk zijn van een sterk verhoogd gebruik van kunstmest. De potentiële rol die kunstmest zou kunnen spelen is empirisch nagegaan door Dr. F. K. Bishay². Het onderwerp van diens studie was de economische en technische relaties tussen kunstmest (als een vorm van kapitaal) land en arbeid te onderzoeken voor negen gekozen gewassen, nl. maïs, katoen, tarwe, gerst, granen, rijst, padie, sorghum en aardnoten voor vijf producerende landen: Canada, Verenigde Staten, Zweden, India en Egypte. Voor dit onderzoek werden produktiefuncties afgeleid, die kunstmest, arbeid en land aan elkaar relatieren. Er werden *gemiddelde* substitutieverhoudingen voor kunstmest gevonden als weergegeven in de tabel.

Gemiddelde marginale substitutieverhoudingen tussen kunstmest, land en arbeid.

Landen	1 ton kunstmest is substitueerbaar voor: hoeveelheid land (acres)	aantal manuren arbeid
Canada	52,98	163,1
Verenigde Staten	24,18	459,0
Zweden	22,37	906,0
India	63,54	10.618,5
Egypte	15,86	6.498,0

¹ „Ceres”, *FAO-Review*, vol. 2, no.3; mei-juni 1969.

² F. K. Bishay: „Marginal Rates of Substitution between Land, Labour and Fertilizer in Relation to the Optimum Planning of Resource Combinations”; *niet-gepubliceerde dissertatie*, Iowa State University, Ames, Iowa, 1965.

Deze studie geeft vele gedetailleerde resultaten weer ten aanzien van technische en economische relaties met betrekking tot het gebruik van kunstmest en de potentiële produktieverhogende werking. De cijfers in de tabel kunnen een idee geven van de mogelijkheden van kunstmest om arbeid en land in het produktieproces te vervangen en van de potentiële rol die kunstmest in de groene revolutie kan spelen.

Landbouw in Azië

Vanwege het feit dat in Azië de ontwikkelingslanden met de grootste bevolkingen en tevens met de grootste problemen in de landbouw liggen, besteden we in deze kroniek speciale aandacht aan dit continent. Allereerst geven we een samenvatting van wat Gunnar Myrdal in zijn magistrale *Asian Drama* schrijft over de landbouw in Azië³. Daarbij dient bedacht te worden dat de laatste jaren waar zijn data betrekking op hebben 1960 en 1961 zijn.

De analyse van de landbouwsector valt in drie delen uiteen: de karakteristieken van de landbouw in Azië, de doeleinden die in deze sector moeten worden nagestreefd en de economisch-politieke instrumenten om deze doeleinden te bereiken.

De landbouw in Azië (d.i. Zuid-Azië behalve communistisch China en Japan) wordt gekarakteriseerd door lage produktie, zowel per ha landbouwgrond als per werkende in de landbouw. Andere gebieden met een lage produktie per ha (bijv. Verenigde Staten, USSR) hebben het voordeel dat daar de verhouding tussen bevolking en beschikbaar landbouwareaal (man/land ratio) veel lager is, terwijl de verhouding werkzame personen in de landbouw t.o.v. het beschikbaar landbouwareaal er nog veel lager is. Met andere woorden: de produktie per ha is in deze gebieden wel laag, maar het areaal is groot genoeg om een voldoende omvang van de produktie te bereiken.

Bovengenoemde man/land ratio is in Azië veel hoger dan in de Verenigde Staten en USSR, maar ongeveer dezelfde als in Europa (zonder USSR), terwijl in Japan deze verhouding nog weer hoger is dan in Azië. Anders dan in Azië hebben deze gebieden met een zelfde of hogere man/land ratio het voordeel van een hoge produktie per ha; m.a.w. deze hoge produktiviteit compenseert het feit dat er slechts een relatief beperkt areaal is.

Azië toont dus de ongelukkige combinatie van een relatief hoge man/land ratio en een lage produktie per

ha. De lage produktiviteit per werkende in de landbouw tezamen met het feit dat het grootste deel van de bevolking werkzaam is in de landbouw resulteert natuurlijk in een laag reëel inkomen per hoofd en een geringe beschikbare hoeveelheid voedsel per hoofd. Gegeven de hoge man/land ratio is een verhoging van de produktie per ha noodzakelijk om een hogere landbouwproduktie te bereiken.

Dit doel, verhoging van de landbouwproduktie wordt vervolgens door Myrdal bezien vanuit het oogpunt van de werkgelegenheid. Is de algemeen overheersende indruk t.a.v. de landbouw in Azië, dat de lage landbouwproduktie (en het lage inkomen per hoofd) een gevolg is van een combinatie van te veel arbeid op te weinig land, juist? Volgens Myrdal niet, anders zou de produktie per ha niet zo laag zijn! De man/land ratio is in Azië ongeveer dezelfde als in Europa, maar het aantal werkzame personen in de landbouw per eenheid landbouwgebied (zgn. agrarische dichtheid) is in Azië natuurlijk veel hoger. Men moet hierbij echter rekening houden met drie andere factoren, nl. het feit dat de landbouwtechnieken in Azië veel arbeidsintensiever zijn, dat het oogstpatroon een arbeidsintensieve aanpak noodzakelijk maakt en tenslotte dat er een grote verborgen werkloosheid in de landbouw bestaat (slechts een gedeelte van de in deze sector werkzame bevolking neemt werkelijk aan het arbeidsproces deel en dan nog gedurende korte perioden).

De landbouw in Azië blijkt dan gekenmerkt te moeten worden als arbeidsextensief; d.w.z. de input van arbeid in termen van manuren en efficiëntie is gering vergeleken bij bijv. Europa, hetgeen resulteert in een lage produktie per ha. De conclusie is dan dat, zonder radicale veranderingen in technologie en vrijwel zonder investeringen, de opbrengst per ha aanzienlijk verhoogd kan worden, alleen al door meer en efficiëntere arbeid in te schakelen. Gegeven de grote omvang van de bevolking werkzaam in de landbouw, de grote verborgen werkloosheid in deze sector, de snelle bevolkingsgroei en de geringe mogelijkheden om mensen in de industriële sector op te nemen, moet het één van de doeleinden van economische politiek zijn om een groot deel van de huidige en toekomstige bevolking in het arbeidsproces in de landbouw op te nemen. En dit blijkt nu juist nodig om tot een grotere landbouwproduktie en een grotere produktie per ha te

komen! De twee doeleinden, betere benutting van het arbeidspotentieel en hogere landbouwproduktie blijken in wezen twee kanten van dezelfde zaak te zijn.

Ten aanzien van de instrumenten om deze doeleinden te bereiken maakt Myrdal een onderscheid tussen technologische en institutionele hervormingen. De technologische hervormingen vallen uiteen in enerzijds vergroting van het landbouwareaal en anderzijds de introductie van nieuwe technieken en meer input van kapitaal. In de meeste Aziatische ontwikkelingslanden blijken de mogelijkheden voor areaaluitbreiding beperkt. Vermindering van de veestapel zou het landbouwoppervlak wél kunnen doen toenemen, maar dit stuit op religieuze belemmeringen en men zou ook substituten voor energie, brandstof en mest aan de landbouwbevolking moeten leveren. Wat betreft de nieuwe technieken en input van meer kapitaal moeten vooral irrigatie, kunstmest en nieuwe verbeterde zaadsoorten worden genoemd.

Myrdal legt er de nadruk op dat deze verbeteringsmaatregelen alleen effect kunnen hebben als ze simultaan geïntroduceerd worden. Deze maatregelen zouden het aantal werkzame personen in de landbouw of het aantal uren besteed aan landbouwwerkzaamheden kunnen doen toenemen. In dit verband vestigt Myrdal de aandacht op de noodzaak van research gericht op methoden van landbouwmechanisatie, die het aanwezige arbeidspotentieel meer en beter benutten en dus een arbeidscreërend effect hebben. Over geen der bovengenoemde middelen (ook niet over de introductie van verbeterde zaadsoorten!) is Myrdal optimistisch wat betreft mogelijke produktieverhoging. Naast bovengenoemde simultaneïteit hamert hij er voortdurend op dat deze maatregelen geen positief effect zullen sorteren als niet allereerst de houding ten opzichte van nieuwe technieken en de traditionele agrarische structuur veranderd wordt.

Dit brengt ons bij de institutionele hervormingen. Myrdal heeft hierover een uitgesproken mening: landhervorming, wettelijke bescherming van pachters, coöperaties, „community development”, al deze programma's hebben hun oorspronkelijke doeleinden

³ Gunnar Myrdal: „Asian Drama; an Inquiry into the Poverty of Nations”, New York, 1968; de hoofdstukken 10 en 26 (1 t/m 5).

niet bereikt en de verwachte groei van de landbouwproductie is niet gerealiseerd. Toepassing van deze programma's heeft in onvoldoende mate plaatsgevonden; het resultaat is geweest dat de elite van de landbouwhiërarchie de voordelen heeft geïncasseerd. Deze elite (progressieve en actieve landbouwers-eigenaren en pachters) heeft gezorgd voor de alsnog gerealiseerde produktietoename door, met hulp van bovengenoemde programma's, een zekere modernisatie door te voeren. Myrdal is van mening dat ook in de toekomst deze programma's vrijwel geen effect zullen hebben, zodat ook van de technologische hervormingen weinig resultaat kan worden verwacht.

Myrdal institueert hervormingen, dat we hier volledigheidshalve vermelden. Het komt neer op het beëindigen van socialistisch getinte programma's, zoals landhervorming en coöperaties. In plaats daarvan wil hij bovengenoemde elitegroep, bevrijd van de dreiging van onteigening e.d., door middel van kapitalistische „incentives” (bijv. een speciaal belastingsysteem) omvormen tot een groep efficiënte landbouwondernemers. Boeren zonder land moeten in dit systeem allereerst wettelijk beschermd worden en ieder een klein stukje land, buiten het nu bebouwde areaal, krijgen om de kans te hebben tot de elitegroep door te dringen.

Landhervorming

Het laatste nummer in 1969 van *Ceres* is geheel gewijd aan landhervorming⁴. Het herstelt de balans die na alle berichten over de Groene revolutie naar over-enthousiasme dreigde door te slaan. In een aantal artikelen worden zowel algemene gezichtspunten als ervaringen in bepaalde landen (Latijns-Amerika, Filipijnen, Pakistan, Thailand, Polen, de V.A.R. en Mexico) naar voren gebracht.

In „Why Land Reform” zet S. Barraclough het probleem uiteen. Technische ontwikkelingen komen niet automatisch ten goede aan de gehele bevolking van een land. Of dit gebeurt is afhankelijk van de sociale structuur van het betrokken land. Revoluties op technisch gebied die niet gepaard zijn gegaan met passende maatregelen op sociaal gebied, kunnen als een van de voornaamste verklarende factoren worden beschouwd van de armoede in de wereld. Dit niet alleen in relatieve zin, d.w.z. door de positieverbetering van slechts een beperkte groep, maar ook

absoluut, namelijk als gevolg van de werkloosheid en overproductie die op het invoeren van nieuwe technieken kunnen volgen. Als de basisdoelstellingen van de Verenigde Naties, zoals o.a. neergelegd in de *Verklaring van de rechten van de mens*, echter serieus genomen worden, zal menselijke kennis niet alleen voor praktische doeleinden (technische ontwikkeling) maar ook voor het bereiken van ideële doeleinden aangewend dienen te worden. Voor de FAO (voedsel- en landbouworganisatie van de VN) betekent dat, dat sociale hervormingen op z'n minst een even hoge prioriteit zouden moeten hebben als de verbreiding van nieuwe zaadvariëteiten, de ontwikkeling van nieuwe erwitbronnen, enzovoort. Sociale hervormingen houden hier in eerste instantie landhervorming in, omdat grondbezit de voornaamste bron van macht is in ontwikkelingslanden en de grond meestal in handen is van slechts een kleine bevolkingsgroep.

V. M. Dandekar („Overpopulation and the 'Asian Drama'”) behandelt het landhervormingsvraagstuk in landen met een overbevolkt platteland, in het bijzonder Zuid-Azië. Hij doet dit in de vorm van een aanval op Myrdal's *Asian Drama*. Primair verwijt hij Myrdal aan het fundamentele vraagstuk voorbij te gaan, nl. waarom Europa er wel en Azië er niet in slaagde een agrarische en niet-agrarische kapitaalgoederenvoorraad op te bouwen. Van Dandekar zelf krijgen we hierover echter niets te horen, terwijl bij Myrdal hierover nog het een en ander te vinden is. De overige kritiek berust op een verschillend beoordelen van de mogelijke politieke alternatieven ter oplossing van de huidige crises. De vrij emotionele redeneertrant van Dandekar wordt kennelijk ingegeven, doordat hij een fervent voorstander van de communistische oplossing blijkt te zijn, terwijl Myrdal het zoekt binnen het kader van een „Westers”-georiënteerd systeem, de „soft-government”-aanpak. Binnen dit laatste kader is volgens Dandekar een tweeledige politiek vereist. Ten eerste moet de kapitalistische sector in de landbouw, evenals in de industrie, zo geregeld worden, dat de belangen van de werknemers beschermd worden; ten tweede moet er zoveel belasting geheven worden, dat de plattelandsbevolking die geen land bezit, inzovel te werk gesteld kan worden in projecten die kapitaalgoederen en infrastructuur tot stand brengen in de landbouwsector, waarvan uiteindelijk de kapitalistische sector weer zal profiteren. Myrdal acht deze op-

lossing nog niet haalbaar. Volgens Dandekar is de situatie echter zo kritiek, dat er geen keuzemogelijkheid meer is behalve die tussen de communistische en de radicale westerse aanpak.

De artikelen die de ervaringen in Latijns-Amerika, de Filipijnen, Pakistan en Thailand weergeven, vormen hiervan als het ware de bevestiging. Samengevat: de situatie is overal explosief, terwijl de aangenomen wetten meestal slechts op papier bestaan; in feite ontbreekt de politieke wil. A. Gaitskell vraagt zich in zijn artikel over de drie genoemde Aziatische landen af of, gezien de laksheid van de internationale organisaties in deze opzichten, de mensheid nog steeds het motto aanhangt: „Four things greater than all things are women and horses and power and war”.

De ervaringen in Polen en in de V.A.R. geven aanleiding tot wat optimistische vooruitzichten (de auteur voor de V.A.R. is echter de voor landhervorming verantwoordelijke minister). Een wezenlijke verbetering van de omstandigheden op het platteland schijnt te zijn bereikt. Uit het experiment met landhervorming in Mexico is de voornaamste conclusie, dat agrarische hervormingen alleen kans van slagen hebben, indien ze voortdurend aan veranderende omstandigheden worden aangepast.

Strategie voor ontwikkeling

In *Naar een strategie voor landbouwontwikkeling*⁵ wordt een analyse gegeven van de problematiek t.a.v. een vijftal door de FAO gekozen concentratieterrijnen voor de landbouwontwikkeling. De keuze vloeit voort uit de bevindingen van het door de FAO opgestelde Indicatief wereldplan voor agrarische ontwikkeling (IWP).

De concentratieterrijnen hebben betrekking op die sectoren waar de noden het grootst zijn en derhalve actie het noodzakelijkst is. Hoewel het boekje zich concentreert op de analyse van de problematiek bevat het tevens een terreinverkenning voor acties te ondernemen door de FAO, andere internationale organisaties en regeringen.

De vijf aan de orde gestelde problemen zijn: het bestrijden van het

⁴ „Ceres”, *FAO-Review*, vol. 2, no. 6, november-december 1969.

⁵ *NOVIB*: „Internationale samenwerking”, cahier, no. 4, 1969 (samengesteld in samenwerking met de FAO).

technische mogelijkheid in de laboratoriumfase;

3. de toepassing daarvan in een praktisch bruikbaar prototype;
4. de commerciële introductie van het produkt;
5. de verspreiding van het nieuwe produkt;
6. de sociaal-economische consequenties van de nieuwe toepassing;
7. toekomstige economische, politieke, sociale of technische omstandigheden, die tot nieuwe uitvindingen leiden.

Men zou hieraan kunnen toevoegen, dat de ontdekking waarmee een nieuwe technische ontwikkeling aanvangt, wordt voorafgegaan door een lange reeks kleinere wetenschappelijke stappen of gebeurtenissen, die zich over een periode van tientallen jaren of

zelfs honderd jaar en meer kunnen uitstrekken. Er is in dit stadium nog nauwelijks sprake van gericht onderzoek. Pas in het laatste stadium, wanneer men bepaalde mogelijkheden begint te vermoeden of één bepaald doel wil bereiken, vindt er typisch toegepast wetenschappelijk onderzoek plaats. In het bekende Amerikaanse rapport ⁷ over de invloed van de technische ontwikkeling op de maatschappij, wordt een indruk gegeven van de tijd die nodig is om een bepaalde ontdekking zover te ontwikkelen dat het resultaat op de markt kan worden gebracht. In tabel 2 wordt onder meer een vergelijking getrokken tussen de voor- en naoorlogse periode ⁸. Hieruit blijkt dat, met name de experimentele periode sterk is teruggebracht, terwijl de commerciële ontwikkelingsfase slechts in beperkte mate kon worden versneld.

Tabel 2.
Gemiddeld tempo van de ontwikkeling van bepaalde technische vernieuwingen a)

Factoren die het tempo van de technologische ontwikkeling beïnvloeden	Gemiddeld verlopen tijd in jaren		
	Experimentele periode b)	Commerciële periode c)	Totaal
Periode			
rond 1900 (1885 - 1919)	30	7	37
na W.O. I (1920 - 1944)	16	8	24
na W.O. II (1945 - 1964)	9	5	14
Soort toepassing			
consumptief	13	7	20
productief	28	6	34
Financieringsbron			
bedrijfsleven	24	7	31
overheid	12	7	19

a) Gebaseerd op een studie van 20 belangrijke vernieuwingen waarvan de commerciële ontwikkeling begon in de periode 1885-1950 (*Technology and the American Economy*).

b) Begint bij de fundamentele ontdekking en de vaststelling van de technische uitvoerbaarheid en eindigt wanneer de commerciële ontwikkeling begint.

c) Begint bij de erkenning van de commerciële mogelijkheden en de toewijzing van ontwikkelingsfondsen voor het bereiken van een vrij nauwkeurig omschreven commercieel doel en eindigt wanneer deze vernieuwing wordt geïntroduceerd als een commercieel produkt of proces.

Hoewel de steekproef niet erg groot was, bevestigen de resultaten wel de conclusies, die ook uit andere onderzoeken waren getrokken. Het is een interessante ontwikkeling. Het is echter van belang om goed in het oog te houden, dat het hier gaat om een versnelling in de toepassing van uitvindingen. Deze tabel zegt nog niets over een mogelijke verandering in het tempo van toeneming van meer fundamentele wetenschappelijke en technologische kennis. Als er geen versnelling is opgetreden in de toeneming van die kennis, waar op zichzelf geen aanwijzingen voor zijn, betekent een versnelling van de toepassing daarvan, dat we het reservoir aan mogelijkheden sneller uitputten. Dit houdt in, dat de invoering van nieuwe technische mogelijkheden zich, wanneer het reservoir van bruik-

bare kennis is uitgeput, qua tempo weer zal moeten aanpassen aan het tempo van de wetenschappelijke ontwikkeling. Dit zou dus kunnen inhouden, dat we nu slechts tijdelijk een snelle opëenvolging van nieuwe produktiemethoden zien en dat we naderhand weer op het oude tempo zullen terugvallen.

In het SER-rapport over de automatisering wordt overigens een vrij volledige opsomming gegeven van de factoren, die van belang zijn voor het tempo waarmee nieuwe toepassingen worden gerealiseerd. Eén van de belangrijkste factoren is hierbij een zekere toeneming in de mate van concurrentie, vooral internationaal gezien. Door verbeterde communicatie- en transportmogelijkheden zijn de nationale markten steeds meer onderling vervlochten

geraakt. Dit heeft het concurrentieniveau op de lokale markt sterk verhoogd met als gevolg dat fabrikanten wel gedwongen worden om betere produktiemogelijkheden te gebruiken, teneinde het hoofd te bieden aan de buitenlandse concurrentie.

Overigens impliceert het toepassen van nieuwe produktiemethoden niet dat er ook inderdaad gebruik van wordt gemaakt. Uit onderzoeken betreffende de invoering van mechanisering en automatisering blijkt dat men vaak wel zo'n vijf jaar nodig heeft voor alles behoorlijk loopt en werkelijk geïntegreerd is in de organisatie. De Stichting Studiecentrum voor Administratieve Automatisering is zelfs van mening, dat ca. 75% van de geïnstalleerde computers niet het gewenste rendement oplevert. We moeten kennelijk niet leren leven, maar leren werken met de computer. Dit betekent dat de sociaal-economische consequenties van technische veranderingen over het algemeen geleidelijk zullen plaatsvinden, te meer als men rekening houdt met de lange periode van verspreiding van nieuwe produkten of produktiemethoden. Het kan tientallen jaren duren voordat de markt verzadigd is. Hoe moeilijk het echter is om van de verspreidingssnelheid een prognose te maken, blijkt uit de herhaalde misslagen betreffende de groei van het Nederlandse autopark.

Dr. P. Ressenaar

⁷ „*Technology and the American economy*”. U.S. Commission on Technology, Automation and Economic Progress, februari 1966.

⁸ „*SER-advies over het arbeidsmarktbeleid*”, appendix I.

Technologie

Achterstandje meten

Hoe groot is de economische achterstand die West-Europa heeft ten opzichte van de Verenigde Staten? Een intrigerende vraag die, gezien het aantal publikaties, velen bezighoudt.

Gesteld wordt wel dat met name de publikatie (in 1967) van *Le défi améri-*

caïn door Jean Jacques Servan-Schreiber voor deze vraagstelling bij een groter publiek belangstelling heeft geëwekt. Dit valt niet te ontkennen. Een zeker niet denkbeeldig gevaar dat echter aan deze publikatie kleeft, is dat zij weliswaar journalistiek goed in elkaar is gezet, maar dat er een zeer suggestieve werking van uitgaat waar men zich bij een eerste lezing, zeker gezien het woordgebruik, door laat meeslepen. Maar juist dan wordt het oppassen geblazen, opdat men zich niet laat verleiden tot conclusies die, hoe plausibel ze ook mogen lijken, zelfs Servan-Schreiber niet altijd waar kan maken. Met termen zoals „technisch kolonialisme” e.d. komt men bepaald niet veel verder. Ook over de door hem voorgestelde oplossingen wordt overigens verschillend gedacht.

Beweerd wordt wel dat het de eerste publikatie is geweest die zich bezighoudt met de economische achterstand t.o.v. de Verenigde Staten. Dit nu is een verkeerde voorstelling van zaken. Zo kan bijv. gewezen worden op het in 1965 verschenen OESO-rapport *The research and development effort in Western Europe, North America and the Soviet Union*, waarin geconstateerd werd, dat West-Europa een achterstand had ten opzichte van de Verenigde Staten op het gebied van de research en ontwikkeling. Vanaf die tijd zou men kunnen spreken van een intensivering van de reeds bestaande discussie over wat wel aangeduid wordt als de „kloof”.

In een snel tempo zijn sindsdien nieuwe publikaties beschikbaar gekomen. Wij denken hierbij bijv. aan de in 1967 in EEG-verband tot stand gekomen rapporten: *Eerste programma voor de economische politiek op middellange termijn* en *Memorandum betreffende de vraagstukken in verband met de wetenschappelijke en technische vooruitgang in de Europese Gemeenschap*, en het in 1968 bij de OESO verschenen rapport *Gaps in Technology*. In de Verenigde Staten zelf werd o.a. door president Johnson een interdepartementale commissie ingesteld, die tot taak kreeg alle aspecten van het vraagstuk te bestuderen en na te gaan op welke wijze de achterstand zou kunnen worden verkleind¹.

Het bepalen van de „achterstand” kan geschieden met behulp van meerdere criteria. Al turvend zijn wij in de loop der tijd gekomen tot een twintigtal criteria, met behulp waarvan men getracht heeft aan te tonen dat er een achterstand zou bestaan. Voor elk

van de tot dusverre geopperde criteria is wel iets te zeggen, zij het dat elk steeds betrekking heeft op een deel-aspect.

Een weinig gelukkige, weinig zeggende en speculatieve wijze om de achterstand te „meten”, is het aangeven van het aantal jaren dat West-Europa zou achterlopen ten opzichte van de Verenigde Staten. Al naar gelang het gekozen criterium komt men tot verschillende uitspraken; maar zelfs wanneer men hetzelfde criterium neemt, kan men tot nogal uiteenlopende conclusies komen! Een sprekend voorbeeld hiervan is te vinden in een voordracht van Prof. Dr. E. Helmstädter, gepubliceerd in het *Zeitschrift für allgemeine und textile Marktwirtschaft* (heft 3, 1969) onder de titel „Wie weit liegt Europas Wirtschaft zurück?”

Helmstädter is namelijk ingegaan opeen, althans door hem zo geïnterpreteerde, uitspraak van E. F. Denison — daarvoor verwijst hij naar blz. 24 van Denison's publikatie *Why growth rates differ* — dat Noordwest-Europa, gemeten naar arbeidsproductiviteit, ongeveer 35 jaar achterloopt t.o.v. de Verenigde Staten. Helmstädter stelt daartegenover dat het uiteindelijk niet meer dan 15 jaar kan zijn. Uitgangspunt voor beider rekenwijzen vormen onderstaande gegevens.

Indices van het BNP per werknemer
(Verenigde Staten = 100)

	1950	1955	1960	1964
Verenigde Staten	100	100	100	100
Noord-West-Europa	51	52	57	59
België	59	59	61	62
Denemarken	53	50	55	57
Frankrijk	47	50	57	61
West-Duitsland	44	50	56	58
Nederland	56	58	63	63
Noorwegen	55	56	61	65
Groot-Brittannië	56	54	56	56
Italië	29	33	39	44

Bron: *Why growth rates differ*, tabel 2-5, blz. 23.

Wanneer men nu, zoals Helmstädter doet, het BNP per werknemer van de Verenigde Staten uitdrukt in dat van de andere landen ontstaan voor 1964 de volgende verhoudingsgetallen:

Noord-West-Europa	1,7
België	1,6
Denemarken	1,8
Frankrijk	1,6
West-Duitsland	1,7
Nederland	1,6
Noorwegen	1,5
Groot-Brittannië	1,8
Italië	2,3

Door de groeipercentages van het BNP

per werknemer erbij te betrekken, zou men vervolgens de achterstand, in jaren uitgedrukt, kunnen uitrekenen. Helmstädter's reconstructie van de aan Denison toegeschreven berekening is als volgt: men neme het groeipercentage van het reële nationale inkomen per werknemer van de Verenigde Staten voor de periode 1955-1962 (1,7%) en kijkt vervolgens hoe lang het zou duren voordat de Verenigde Staten, uitgaande van het Europese niveau in 1960 (= 57), hun in 1960 (= 100) bereikte niveau zouden bereiken. De formule wordt dan:

$$100 = 57 (1,017)^t$$

De onbekende t bedraagt dan 33,4 jaar. Wanneer men echter het desbetreffende groeipercentage, maar nu voor de periode 1950-1962 neemt (2,1%), bedraagt t 27 jaar. Helmstädter verwijt Denison dat hij bewust het laagste groeipercentage heeft genomen om de tijdafstand zo groot mogelijk te doen zijn. Bovendien stelt hij een andere berekeningswijze voor: men neme het groeipercentage van Noord-West-Europa voor de periode 1950-1962 (3,8%) en kijkt vervolgens hoe lang het zou duren voordat Noord-West-Europa het niveau van de Verenigde Staten in 1960 bereikt zou hebben. De formule wordt nu:

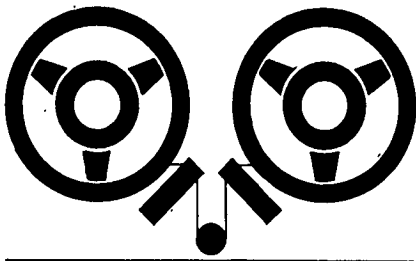
$$100 = 57 (1,038)^t$$

t wordt nu 15,1 jaar, en Helmstädter heeft z'n zin.

Het komt ons voor dat het weinig zin heeft een discussie, zoals door Prof. Dr. Helmstädter voorgestaan, verder te entameren. Dit beweert daar Denison niet letterlijk beweerde dat Noord-West-Europa 35 jaar achterloopt t.o.v. de Verenigde Staten. Letterlijk schreef hij: „It thus appears — since a national income comparison could not be very different — that output per person employed in Northwest Europe in 1960 was about the same as in the United States some thirty-five years earlier”. Wie constateert dat in 1960 het BNP per werknemer in Noord-West-Europa ongeveer het niveau had bereikt van dat van de Verenigde Staten in 1925, en daaruit toch concludeert dat wij dus 35 jaar achterlopen, is een zwartkijker.

vdB

¹ Door de verkiezing van Nixon tot president schijnt een einde te zijn gekomen aan de werkzaamheden van deze studiecommissie. Zo heeft Dr. Hornig, gewezen adviseur van president Johnson en leider van genoemde commissie, inmiddels een functie aanvaard in het bedrijfsleven.

Bedrijfs- economische notities

Bont gebruik van de agio-bonus

Nu en dan leest men in de financiële kronieken van dag- en weekbladen de aankondiging van een NV, dat men de aandeelhouders wil vergasten op een agio-bonus. In vele gevallen wordt een dergelijk bericht door de beurs als een haussefactor beschouwd. Waarom?

Voor een antwoord op die vraag dienen we ons eerst te bepalen tot het wezen van een agio-bonus: het is een uitkering door een NV, niet in contanten maar in aandelen ten laste van de agio-reserve, die belastingvrij door de aandeelhouders kan worden getoucheerd. D.i. op zich dus een pré t.o.v. het contante dividend resp. het stock-dividend.

Op zich verandert een uitkering in aandelen niets aan de intrinsieke waarde resp. winst per aandeel inclusief bonus. De intrinsieke waarde resp. winst per aandeel excl. bonus zal cet. par. dalen. We zien dit dadelijk bij het volgende cijfervoorbeeld, waarbij K = koers en W = winst per aandeel.

Onderneming x :

Koers 240%

Winst per aandeel van f. 1.000 nominaal f. 200

K/W-verhouding: 12

Dividend 9,6%

Stel dat nu een agio-bonus van 10% wordt aangekondigd, naast het dividend in contanten ad 9,6% dat ook in de vorige periode werd uitgekeerd. De winst per aandeel vóór afscheiding van de bonus verandert niet door de procedure van de agio-bonus. Voor zover de koers aan de winst wordt gerelateerd verandert de K/W-verhouding dus ook niet.

Waarom wordt een aankondiging van een bonus dan toch meestal door een koersstijging gehonoreerd? Hier zit de ongeschreven regel uit vennootschapsland achter, dat de uitkering van

een bonus getuigt van vertrouwen in de toekomst van de ondernemingsleiding, hetgeen *minimaal* de verwachting inhoudt dat de winst voor de komende periode met het percentage van de agio-bonus zal stijgen én het dividendpercentage constant zal blijven over het met de agio-bonus verhoogde aandelenkapitaal, zo de onderneming de pay-out verhouding (d.i. de verhouding tussen uitgekeerde resp. behaalde winst) niet wil aantasten resp. het dividend niet wil verlagen.

Dit zou men de eerste *randvoorwaarde* kunnen noemen waaraan een uitkering van een bonus dient te voldoen; immers op deze manier wordt ceteris paribus de K/W-verhouding op peil gehouden. Toch dient deze randvoorwaarde, die dikwijls in beleggingskringen wordt gehanteerd, te worden uitgebreid. Immers een zeker bedrag is op dit moment meer waard dan over een jaar. Vandaar dat de winst over één periode nog extra dient te groeien met een zekere disconteringsvoet.

Symbolen:

a = percentage agio-bonus

e = effectief groeipercentage van de ondernemingswinst over periode $t_0 - t_1$

r = disconteringsvoet (in %)

W_0 = winst behaald over periode $t_1 - t_0$

De eerste randvoorwaarde luidt dan:

$W_0 (1 + r)$. $a < W_0$. e ,

oftewel: $(1 + r)$. $a < e$

De eerste randvoorwaarde kunnen we nu als volgt herformuleren: de effectieve groeivoet van de ondernemingswinst in de komende periode dient groter dan of minimaal gelijk te zijn aan het percentage van de agio-

bonus + dit bonuspercentage vermenigvuldigd met de disconteringsvoet.

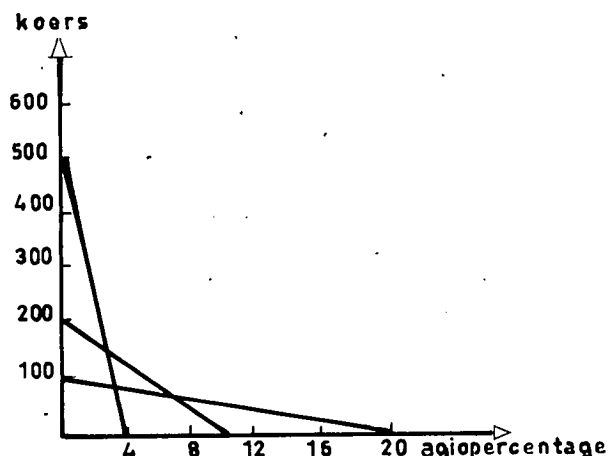
Een tweede positief aspect van een agio-bonus is dat ze een belofte inhoudt voor een toekomstige stijging van het dividend. Immers, ook al houdt de onderneming in de komende periode het dividendpercentage op 9,6, dit percentage wordt in die periode uitgekeerd over een groter nominaal bedrag. We kunnen dus concluderen, dat een agio-uitkering de intrinsieke waarde van een aandeel inclusief bonus ongemoeid laat, doch de rendementswaarde kan verbeteren.

Wat kan een aandeelhouder nu met een agio-bonus doen? Hij kan (a) de bonus bij zijn bestaande portefeuille voegen; en (b) de bonus gaan verzilveren.

In geval b. zou men kunnen zeggen dat de aandeelhouder een gedeelte van zijn bestaande bezit liquideert. Daarmede vermindert hij zijn relatief belang in de onderneming. De actuele omvang van de contante opbrengst van de bonus hangt af van het bonuspercentage en de koers. Naarmate de koers lager is zal het opbrengstbedrag van de bonus dalen.

We kunnen dit ook als volgt formuleren. Gegeven het bedrag in geld dat de leiding de aandeelhouders via de bonus in handen wil spelen, zal het bonuspercentage groter worden naarmate de koers lager is. In onderstaande figuur is dit grafisch uiteengezet. We nemen aan dat de leiding de aandeelhouders een bonus ter waarde van f. 200 per aandeel van f. 1.000 nominaal wenst uit te keren.

We zien dus dat hoe hoger de koers is des te lager het bonuspercentage wordt. We kunnen dit ook als volgt formu-

leren: de kapitaalverwatering wordt c.p. groter naarmate de koers lager is.

Uitgaande van de eerste randvoorwaarde komt onze redenering op het volgende neer: bij een koers van 500% zal de minimale winststijging $4\% \times (1 + r)$ moeten bedragen voor de komende periode en bij een koers van 100% zal de minimale winststijging $20\% \times (1 + r)$ dienen te zijn.

Prof. Dr. M. P. Gans heeft in de *ESB* van 29 oktober jl. een koersgrens van 125% getrokken als rode streep voor de beurspositie van een aandeel.

Hieruit zouden we als *tweede randvoorwaarde* voor uitkering van een bonus kunnen formuleren: de beurskoers dient ex-bonus niet beneden de grens van 125% te geraken.

Stoomspinnerij Twenthe

Een recent voorbeeld van een onderneming die tegen deze tweede randvoorwaarde zondigt is NV „Stoomspinnerij Twenthe”. Op 28 november jl. vermeldden de financiële pagina's dat deze onderneming een agio-bonus van

10% aan de aandeelhouders in het vooruitzicht stelde. De dag voor deze aankondiging noteerden de aandelen 69%, de dag erna 82,5%. Vermelding dient dat deze onderneming na een jarenlang dividendloos verleden in 1968 weer een contant dividend van 4% beschikbaar stelde. Deze dividenduitkering was echter twee maal zo groot als de behaalde winst over deze periode. Het beleid dat uit deze aankondiging spreekt, is een schoolvoorbeeld van *kapitaalverwatering*.

Gezien het slechte financiële verleden

INBINDBANDEN **ESB** 1969

Bestellen bij:
N.V. Boekbinderij Verschoor & Zoon
Boekbinders sinds 1858
Trömpstraat 334 - 's-Gravenhage
Telefoon (070) - 33 54 79

INBINDBANDEN **ESB** 1969

Prijs f 7,50 (inclusief verzendkosten)
De prijs voor het inbinden van uw jaargang is f 17,90 inclusief inbindband en verzendkosten

INBINDBANDEN **ESB** 1969

Zorgt dat uw bestelling **vóór 1 april** binnen is. Na deze datum worden de prijzen verhoogd met 10%. Banden voor oude jaargangen beperkt voorradig

INBINDBANDEN **ESB** 1969

Voor reclame

kan men te veel
en ook
te weinig uitgeven.

De meeste mislukkingen zijn vaak het gevolg van het laatste

RIJKSUNIVERSITEIT GRONINGEN

Het Geografisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen zoekt voor zo spoedig mogelijk een

wetenschappelijk (hoofd)medewerker

Zijn taak zal bestaan uit het geven van onderwijs, het begeleiden van studentenonderzoek en het zelf verrichten van onderzoek op het terrein van de

industriële geografie

Het onderwijs impliceert in de vóórkandidaatstudie: colleges (2e jaar), scripties (3e jaar) en een deel van het practicum; in de doctorale opleiding van met name onderzoekers en planologen: colloquia (5e jaar) en begeleiding van daaropvolgend onderzoek; een en ander in samenwerking met een reeds aanwezige medewerker op dit terrein.

Vereist: doctoraalexamen sociale geografie met bijvak economie

Gewenst: onderzoekervaring:

kennis van moderne geografische onderzoeksmethoden (mathematische) en statistiek; redactionele bekwaamheden.

Sollicitaties (met inbegrip van een opgave van publicaties) te richten aan de afd. Personeelszaken, Bureau Universiteit, Postbus 72 te Groningen.

van deze onderneming wordt de payout verhouding c.p. op deze wijze noodgedwongen opgeschroefd, terwijl deze over 1968 reeds 200% bedroeg. De koers van de aandelen zal na afsplitsing van de bonus zeer waarschijnlijk onder druk komen te staan, hetgeen op dit reeds lage niveau als spelen met vuur kan worden betiteld. „Stoomspinnerij Twenthe” heeft zich met deze bonus-aankondiging financieel in de toekomst in een moeilijker positie gema-noeuvreed.

Wanneer we de aankondiging van de agio-bonus van deze onderneming wat nader op de keper beschouwen, kunnen we stellen dat deze maatregel neerkomt op een verkapte aandelenemissie. De omvang van deze emissie luidt: één nieuw aandeel op tien oude. De inschrijvingskoers is nihil, zodat er geen directe kasmiddelen in het bezit van de

onderneming komen. Doordat de inschrijvingskoers nihil is, is de „claim”-waarde maximaal voor de bestaande aandeelhouders. Deze laat zich als volgt berekenen:

$$\frac{1}{10 + 1} \times \text{beurskoers vòòr afsplitsing bonus.}$$

Welke overwegingen kunnen de *ondernemingsleiding* nu bewegen tot een bonus over te gaan?

1. onderkapitalisatie verminderen;
2. beurskoers „opstomen”, door expliciete of impliciete aanname van de eerste randvoorwaarde;
3. door (tijdelijk) ongunstige liquiditeitspositie de aandeelhouders toch aan hun tax te laten komen;
4. beurskoers in het bereik van meer potentiële aandeelhouders brengen.

Voor de *aandeelhouders* schuilen de voordelen in:

1. openlijke of stilzwijgende toepassing van de eerste randvoorwaarde;
2. de bonus is belastingvrij en heeft dus een pré op stock- of contant dividend;
3. geprojecteerde rendementsstijging, welke met punt 1 samenhangt.

Welke overwegingen zou de leiding van „Stoomspinnerij Twenthe” gehad kunnen hebben voor het besluit een agio-bonus uit te keren? Van de vier genoemde overwegingen zouden 2 en 3 nog waarde kunnen hebben.

ad 2: beurskoers opvijzelen. Inderdaad is dit effect bereikt, de koers steeg na aankondiging van de bonus van 68% naar 82,5%. Dit is echter een kortetermijneffect, dat verdwijnt nadat de bonus is afgesplitst. Daarnaast is de

10 de rijksoverheid vraagt

voor het Ministerie van Verkeer en Waterstaat

t.b.v. de Hoofdafdeling Financieel-Economische en Planologische Zaken van de Hoofddirectie van de Waterstaat

bedrijfseconoom of ingenieur

als eerste medewerker van het hoofd afdeling planning.

De taak van deze afdeling is het coördineren van de werkzaamheden op het gebied van planning van rijkswaterstaatswerken en het daaruit afleiden van een integraal plan ten behoeve van de besluitvorming.

De aan te trekken functionaris zal onder meer worden belast met:
plegen van overleg met de hoofdafdelingen van de Hoofddirectie en de regionale directies over de bestaande en de zich ontwikkelende plannen voor Rijkswaterstaatswerken;

in breed verband meewerken aan het ontwikkelen van criteria voor de bepaling van prioriteiten van genoemde plannen;
invoeegen van detailplannen in het integrale plan.

Vereist: kennis van en ervaring op het gebied van moderne planningmethoden.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Salaris, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 2401,- per maand.

Promotiemogelijkheden elders bij het Ministerie aanwezig.

Schriftelijke sollicitaties onder vacaturenummer 0-3657/0936 zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. De salarissen zijn exclusief 6% vakantiegeld

koersstijging mede veroorzaakt door de aankondiging van een hoger dividend.

ad 3: liquiditeitspositie krap. Het lijkt aannemelijk dat hier de schoen wringt. Waar men over 1968 tweemaal zoveel heeft uitgekeerd, als werd verdiend, zou een dividendverhoging over 1969 moeilijk kunnen liggen. Hoewel'er een kleine dividendverhoging over 1969 in zit, heeft men toch de aandeelhouders trachten te sussen door hen in staat te stellen via de verkoop van de bonus een deel van hun bezit in deze onderneming te liquideren. Deze opbrengst aan liquiditeiten zou de magere dividenduitkering dan kunnen aanvullen, waarbij als douceurtje geldt dat de „liquidatieopbrengst” belastingvrij is.

Uitgaande van het feit dat de

„Stoomspinnerij Twenthe” met de bonus van 10% (welke ook dividendgerechtigd is over 1969) de aandeelhouders een hogere dividendopbrengst wil doen toevallen, zou men kunnen nagaan welke de politiek van deze onderneming had kunnen zijn *zonder* bonus.

Men stelt over 1969 een iets hoger contant dividend in het vooruitzicht; stel dat dit 5% is. De consequentie van de huidige ondernemingspolitiek is dat aandeelhouders een rendementsstijging

$$\text{verwerven van } \left(- \times \frac{5}{4} \times \frac{110}{100} \right) \times 100\% \\ - 100\% = 37,5\%.$$

Op basis van de beurskoers van 82%, zal het bonusaandeeltje cum dividend

$$\text{een waarde hebben van f. } 1 \times \frac{1}{11} \times \\ 82\% \text{ van f. 1.000 nominaal} = \text{f. 74,50.}$$

Het koerspeil ex-bonus zal cet. par. bedragen: $82\% - 7,45\% = 74,55\%$. Het koerspeil ex-bonus en ex-dividend zal cet. par. bedragen: $74,55\% - 5\% = 69,55\%$ ¹.

Indien de onderneming zonder tot bonusuitkering over te gaan de aandeel-

¹ Inmiddels worden de aandelen van genoemde onderneming sedert december jl. ex-bonus verhandeld. Op 9 februari jl. noteerden de aandelen 66% en de bonussen 6,6%.

De economische directie der gemeenteziekenhuizen en der gemeentelijke verpleeginrichtingen, gevestigd Heer Bokelweg 25, zoekt een

bedrijfseconomische functionaris

die als directe medewerker van de chef van de economische afdeling zal worden belast met de behandeling van:

- bedrijfseconomische aangelegenheden, in het bijzonder met betrekking tot de gemeentelijke verpleeginrichtingen,
- bedrijfseconomische vraagstukken van algemene aard, zoals investeringen, materiële voorzieningen e.d.

Voor de vervulling van deze functie is een academische dan wel een daarmee te vergelijken bedrijfseconomische vorming vereist.

Praktische ervaring op bedrijfseconomisch terrein strekt tot aanbeveling.

Aanstelling zal geschieden in de rang van referendaris

Salarisgrenzen f 1.797,-- - f 2.401,-- per maand.

Inschaling boven het minimum is afhankelijk van leeftijd en ervaring.

Een psychologisch onderzoek behoort tot de selectieprocedure.

Brieven met uitvoerige inlichtingen worden gaarne binnen 14 dagen ingewacht onder no. 111/1630 bij de chef van het Bureau Personeelvoorziening, stadhuis, Rotterdam.

Gemeente
Rotterdam

houders een rendementsverbetering van 37,5% had willen brengen, had men het huidige dividend tot 5,5% dienen te verhogen. De koers ex-dividend had dan cet. par. $(82\% - 5,5\%) = 76,5\%$ bedragen. Gegeven het feit, dat de leiding de aandeelhouders een dividendverhoging van 37,5% in het vooruitzicht wilde stellen, was een verhoging

van het dividendpercentage verreweg te verkiezen geweest.

M.a.w., nog steeds cet. par. redenerend, zal de huidige politiek van „Stoomspinnerij Twenthe” de koers met ca. 7% ex-bonus doen drukken waardoor men zich onnodig verder van de pari-stand verwijderd! Wat houdt de belegger nu na de inkomstenbelasting

netto over van de rendementsverhoging?

Als t' = gemiddelde belastingquote, dan luidt het antwoord:

$$(1 - t') \left\{ \left(\frac{110}{100} \cdot 5 \right) - 4 \right\} \cdot 1\%$$

Drs. W. Weima

RANK XEROX

(NEDERLAND) N.V.

Een dynamisch en snelgroeiend internationaal bedrijf, dat xerografische kopieer/dupliceerapparatuur vervaardigt en distribueert.

De vestiging te Venray is het centrale productie- en distributiecentrum binnen de E.E.G.

De geplande expansie-phase binnen onze onderneming maakt het thans wenselijk over te gaan tot aanstelling van een tweetal ervaren academici onder directe verantwoording van de Chief Accountant:

INTERNE ACCOUNTANT

(N.I.v.R.A.)

wiens taakgebied zal omvatten:

- het leiden en uitbouwen van de bestaande interne accountantsafdeling met betrekking tot de interne controle in de ruimste zin.
- het bepalen en ontwikkelen van het beleid van de afdeling in nauwe samenwerking met de externe accountants en de afdelingen binnen het bedrijf.
- het adviseren bij de oplossing van praktische vraagstukken op het gebied van de controle en de administratie-organisatie met inbegrip van de automatisering.
- de controle op de naleving van de Financieel Organisatorische Instructies en de Interne Procedures.
- het leidinggeven bij de uitvoering.

Ter vervulling van deze plaats gaan onze gedachten uit naar een funktionaris die reeds over een ruime productie-bedrijfservaring beschikt teneinde voldoende gewapend te zijn, de verworven ervaring in ons bedrijf toe te passen.

Regelmatig contact met onze zusterbedrijven in Engeland en de Verenigde Staten vraagt een goede kennis van de Engelse taal.

BEDRIJFSEKONOOM

(Econ. drs.)

wiens taakgebied zal omvatten:

- het leiden, instrueren en stimuleren van de registrerende onderafdelingen van de boekhouding (hoofd-boekhouding, debiteuren- en crediteurenadministratie, bank- en kasadministratie, voorraadadministratie en salarisadministratie).
- het leiden van de afdeling Administratieve Methoden & Procedures.

Ter vervulling van deze plaats gaan onze gedachten uit naar een funktionaris die kan bogen op een veelzijdige industriële ervaring, terwijl daarnaast goede contactuele eigenschappen een garantie vormen, nauw te kunnen samenwerken met de onderscheiden afdelingen binnen onze onderneming.

Regelmatig contact met onze zusterbedrijven in Engeland en de Verenigde Staten vraagt een goede kennis van de Engelse taal.

Inzake beide posities beschikken wij over gedetailleerde functiebeschrijvingen, welke wij met geïnteresseerden gaarne willen bespreken.

Een uitstekende remuneratie geheel in overeenstemming met het niveau van de functie kunnen wij in het vooruitzicht stellen.

Schriftelijke sollicitaties worden gaarne voor strikt vertrouwelijke behandeling ingewacht bij de Personnel Manager van Rank Xerox (Nederland) N.V. Maasheseweg 89-91, Venray onder vermelding van de letters E2.A.B.

Alvorens officieel te reflektieren kunnen geïnteresseerden telefonisch contact opnemen met de Chief Accountant Drs. J. H. S. Cleerdin, onder nummer 04780-2261, toestel 119.